

TÜKENMEYEN İÇ HUKUK YOLLARI!

KHK'LILARIN ADALETE ERİŞİMİ ÖNÜNDEKİ ENGELLER

OHAL Komisyonu işleyişinde,
kararlarında ve sonraki yargı
yollarında KHK mağdurlarının
maruz kaldıkları hak ihlalleri raporu

YAŞAM
HAKLARI
DERNEĞİ
Aralık 2021

Yaşam Hakları Derneği (yahader)

 Aziz Mahmut Hüdayi Mah.
Kaňçal İş Merkezi NO:58/19
Üsküdar-İstanbul

 Telefon: 0216 310 5013

 info@yahader.org

 www.yahader.org

"Bu yayın, Etkiniz AB Programı kapsamında Avrupa Birliği finansal desteği ile üretilmiştir. Bu yayının içeriğinden yalnızca Yaşam Hakları Derneği sorumludur ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır"

KISALTMALAR

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AYM: Anayasa Mahkemesi

BM: Birleşmiş Milletler

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

KESK: Kamu Emekçileri Sendikası Konfederasyonu

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

Komisyon: Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu

OHAL: Olağanüstü Hal

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa</i>
1. Özet	5
2. Giriş	7
3. Mevcut Durum	11
4. Yöntem	12
4.1 Görüşme tekniği ve kapsam	12
4.2 Katılımcı Profili	13
5. Bulgular	14
5.1 KHK ile ihraç sonrasına ilişkin bilgiler	14
5.1.1 KHK'lılar ihraç işleminden önce haklarındaki suçlamalarla ilgili resmi olarak bilgilendirildi mi	14
5.1.2 KHK ile yapılan ihraç işleminden önce herhangi bir soruşturma geçirildi mi	15
5.1.3 Sendika üyeliği	16
5.2 KHK'lılar ihraç sonrası haklarını savunurken yeterli hukuki destek alabildiler mi	17
5.3 KHK mağdurları OHAL Komisyonu'nu nasıl değerlendiriyor	18
5.4 OHAL Komisyonu başvurusu	20
5.5 Komisyonun ret kararı	20
5.5.1 Ret cevabı gelmesi ne kadar zaman aldı	20
5.5.2 Komisyonun red gerekçeleri	21
5.5.3 Ret kararından sonra başvuru yargı yolları ve söz konusu yargı yollarına duyulan güven	22
5.6 Komisyonda incelemede olan başvurular	25
5.7 Göreve iade olanlar	27
5.8 Sivil ölüm durumu	29
5.9 KHK'lıların mücadelesi ve toplumun duyarsızlığı	31
6. Sonuç ve Öneri	33

1. ÖZET

15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişiminden sonra yayınlanan Kanun Hükmünde Kararnamelerle, kamudaki görevlerinden ihraç edilen KHK mağdurları adil yargılanma, kendini savunma, masumiyet karinesi, yasalar karşısında eşitlik, kanunsuz ceza olmaz ilkesi, etkili başvuru ve bilgi almak gibi temel haklardan yararlanamamaktadır. Söz konusu hak ihlallerine ve uzman görüşlerine raporumuzda detaylı olarak yer vererek, KHK'luların 5 yıldır adalete erişimlerinin nasıl engellendiğini bu çalışmamızla gözler önüne sermeyi amaçladık.

Çalışmanın ilk aşamasında derinlemesine görüşmeler yoluyla veri toplanmıştır. Araştırma kapsamında KHK ile ihraç edilmiş ve OHAL Komisyonu'na başvuruda bulunmuş 13 katılımcı ile görüşülmüştür. Ayrıca HDP milletvekili Ömer Faruk Gergerlioğlu, insan hakları hukukçusu Kerem Altıparmak ve barış akademisyeni, hukukçu Cenk Yiğiter ile uzman görüşmeleri yapılmıştır. Daha sonra geniş katılımlı online anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anketi 897 KHK'lı cevaplamıştır. Projenin başlangıcından sonuna kadar literatür çalışması yapılarak bilgiler güncellenmiştir.

Ankete katılanların 700'ü erkek, 192'si kadındır. Ortalama yaş 42'dir. Katılımcıların eğitim durumu %69 lisans, %28 lisans üstüdür. Derinlemesine görüşmelerde ise 7 kadın, 6 erkek ile görüşülmüştür. Yaş ortalaması 45'tir. Anket çalışmasına 75 ilden katılım sağlanmıştır, derinlemesine görüşmelere ise 8 ilden katılım olmuştur.

Çalışmamızın öne çıkan bulguları aşağıda yer almaktadır:

OHAL KHK'ları ile ihraç edilen binlerce kişi ihraçtan önce haklarındaki suçlamalarla ilgili bilgilendirilmemişlerdir. Anket çalışmamızda "KHK ile yapılan ihraç işleminden önce hakkınızdaki suçlamalarla ilgili resmi olarak bilgilendirildiniz mi?" sorusuna KHK'luların %98'i "Hayır" cevabı vermiştir.

Kim tarafından neyle suçlandığını bilmeyen mağdurların yanı sıra, sadece çalıştıkları kurumların yöneticilerinin beyanları ya da gizli tanık ifadeleriyle işlerinden ihraç edilmiş, yıllarca hapis yatmış KHK'lular da bulunmaktadır. Pek çok KHK mağdurunun maruz kaldığı benzer durumlar, evrensel hukukun temel ilkelerinden olan "masumiyet karinesi"nin yanı sıra Anayasanın 36. Maddesi¹ ile güvence altına alınmış olan "kendini savunma" ve AİHS'in 6. Maddesinde belirtilen "adil yargılanma" haklarının ihlal edildiği durumlardır.

İhraç edilmeden 4 gün önce, çocuğunun gittiği okul ve okul için bankaya para yatırma nedeniyle tutuklanan katılımcımız yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:

"Ben ısrarla "benim suçum ne?" diye sordum, suç çocuğumu okula göndermek, gönderdiğim okulun parasını ödemek, ödediğim paranın Bank Asya'dan ödenmesi. Benim çocuğumun gittiği okula giden binlerce çocuk var, çocuğumun sınıfında kaymakamın, belediye başkanının hepsinin çocukları vardı. Niçin bu ayrımcılık, bir de çalıştığım ilçenin belediye başkanı benim Fetö üyesi olduğum palavrasını atıyor. Bu adam böyle diyor da benim nasıl bir üyeliğim var, bunu bir açıklaması lazım." (51, erkek, Kurum şube müdürü)

¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> bkz madde 36

Bağlı bulunduğu müdürün ve gizli tanıkların ifadesiyle 4 yıl yargılanan, davası halen istinaf mahkemesinde olan katılımcımız ihraç edildiği kurumdaki müdürün hem hâkim hem de savcı olduğunu vurgulamaktadır:

"Müdür bizim daireden 4 kişiyi yazıyor listeye. 4 kişi de gözaltına alındık. Müdür hepimiz için "Fetöcü" suçlaması yapmış ama hiçbirinde kanıt yok, sadece "Fetöcü" deyip geçmiş. Yani dese ki bu adam "insanları kıskırtıyordu, insanları terör eylemine hazırlıyordu" böyle şeyler yok, "Fetöcü" ne demek onu da bilmiyoruz. Bana örgüt yöneticiliğinden iddianame hazırlanıyor, her şey müdürün yazdığı 4 satırlık yazı üzerinden gidiyor. Savcı iddianameye onu yazmış, mahkeme bana öyle suçlamada bulundu. Burada müdür hem savcı, hem hâkim olmuş."(44, erkek, mimar)

KHK'lılar ihraçlar sonrası haklarını savunmaya çalışırken pek çok engelle karşılaşmışlardır. OHAL sürecinin başında avukatlar KHK'lılarla ilgili davaları almaktan çekinmişlerdir. Ayrıca maddi yetersizlikler de KHK mağdurlarının avukat tutabilmelerini zorlaştırmıştır. Ama bunun da ötesinde, yaptığımız derinlemesine görüşmelerde, KHK mağdurlarının avukatların yapabilecekleri bir şey olduğuna inanmadıklarını gözlemledik.

19 ay hiç yargılanmadan tutuklu olan ve bütün adalet mücadelesini tek başına veren katılımcımızın avukatlarla ilgili gözlemi çarpıcıdır:

" Hukuki destek konusu her aşamada sorundu. Tutukluymken avukatımın ziyarete gelmesi çok zordu, geldiğinde bütün görüşmelerimiz kayıt altına alınıyordu. Avukatı çok bekletiyorlardı, sonra da çok kısa bir süre veriyorlardı görüşme için, 10 dakika, 5 dakika görüşmeler olabiliyordu, dolayısıyla savunma hakkınız kısıtlanıyor. Ondan sonra avukat konuyu araştırıyor, "bu siyasi bir dava, ne yapsak faydası yok" gibi düşünüyor, böyle bir anlayış da var. Hukuki anlamda objektif şekilde kendimi savunacak imkândan tamamen yoksunum. "
(51, Erkek, kurum şube müdürü)

"Hepimizin adını çarşaf çarşaf açıkladılar, hepimizin adına kanun var ama başka hiçbir şey şeffaf değil."

Barış akademisyeni kadın katılımcımızın yukarıda ifade ettiği gibi lekelenmeme hakkının ve masumiyet karinesinin bir ihlali olarak isimleri "terörizm" gibi ağır bir suçlama ile hem resmi gazetede hem de birçok basın ve yayın organında yayınlanan; KHK'ların yasalaşması ile birlikte isimleri artık kanun metninin bir parçası haline gelen KHK'lılar, komisyon veya yargı kararı ile göreve iade edildiklerinde bu durum kamuoyuna duyurulmadığı gibi isimleri de daha önce yayınlandıkları yerlerden silinmemektedir.

KHK'lılar OHAL Komisyonu'na güvenmemekte ve bağımsız olduğuna inanmamaktadırlar (%90). Anketimize katılanların tamamı komisyon kararlarının adil olmadığını düşünmektedir. İdare mahkemelerinde de dosyaların adil bir şekilde incelendiğine inanılmamaktadır (%98). OHAL Komisyonu kararlarının incelenmesi için özel yetkili mahkemeler kurulmuş olması da doğal hâkim ilkesini ihlal ederek söz konusu mahkemelere duyulan güveni erozyona uğratmaktadır.

Komisyonun ret gerekçeleri arasında bankaya para yatırmak, sendika üyeliği, çocuğunu özel okula yollamak, gazete aboneliği, dernek üyeliği, sosyal yardım sms'i atmak gibi hukuk dışı pek çok gerekçe bulunmaktadır. Anket çalışmamızda komisyondan ret alanlara *"Komisyonun verdiği karar benim kişisel durumumu ele alan, hukuki gerekçelere sahip, adil bir karardır"* ifadesine katılıp katılmadıklarını sorduk; %97 bu ifadeye hiç katılmadığını belirtmiştir.

Eylül 2019’da idare mahkemesine duruşmalı dava açan 39 yaşındaki öğretmen katılımcımız, 2 yıldır bir duruşma günü bile verilmediğini belirtmiştir. İdare mahkemesinden ne zaman sonuç beklediğini sorduğumuzda son derece çarpıcı olan şu cevabı aldık:

“Açıklanana göre benim dosyam 7 binlerde, şu anda ise daha 2 binlerdeler. Ama sınıflandırmayı neye göre yapıyorlar bilmiyoruz. Bir öngörüde bulunamıyorum.” (39, erkek, öğretmen)

Komisyonun ret cevabı alındıktan sonraki yargı süreçlerinde yaşanan beklemler de düşünüldüğünde, adil yargılanma hakkı kapsamında yer alan “makul bir sürede yargılanma” hakkının ağır bir şekilde ihlal edildiği açıktır². OHAL Komisyonu’nda harcanan 2-5 yıllık zamana ek olarak idare mahkemesi, istinaf, Danıştay, AYM, AİHM süreçlerinde yaklaşık 10 ila 15 yıl geçeceği tahmin edilmektedir.

“İnsanların hayatını kaydıran bu süreç, komisyondan idare mahkemesine kadar hiçbir yerde, “bir de ben sorayım bakayım” demene olanak tanımıyor. Bir insanın beş yıl böyle bir belirsizlik içinde bırakılması kabul edilebilir mi?”

İnsan hakları hukukçusu Kerem Altıparmak’ın yukardaki satırlarda ifade ettiği gibi KHK mağdurları hiç bir aşamada “Getirin benim hakkımda ihbarda bulunanı, ben de dinleyeyim” diyememektedir. Oysa BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinde “herkesin itham edildiği suçla ilgili olarak tam bir eşitlik içinde, aleyhindeki tanıklara soru sorması ya da sordurabilmesi ve lehindeki tanıkların da aynı şekilde sorgulanabilmesi” hakkı güvence altına alınmıştır³.

Komisyonun 28 Ekim 2021 tarihli raporuna göre başvuruda bulunanların %7’sinin başvurusu henüz cevaplanmamıştır (8434 kişi).⁴ 406 barış akademisyeninden 28 Ekim 2021 tarihine kadar hiçbirinin başvurusu cevaplanmamıştır. Ekim ayında başlayan ret kararları, sonrasında da devam etmiştir.⁵ Birden bire barış akademisyenleri hakkında verilmeye başlanan ret kararları, bazı akademisyenlerin AİHM’e yaptıkları başvurunun hükümete bildirilmesine bağlanmaktadır. AİHM başvuruları, OHAL Komisyonu’nun adil yargılanma hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle yapılmıştır.⁶

Barış akademisyenlerinin maruz kaldığı bir başka hukuksuzluk ise AYM’nin barış bildirisini hakkında verdiği “ifade özgürlüğü” kararının tamamen göz ardı edilmesidir.⁷ Bu karara rağmen ve haklarında başka hiçbir iddia olmamasına rağmen barış akademisyenleri görevlerine iade edilmemektedirler.

Başvurusu hâlâ cevaplanmayanlar arasında KESK’lilerin oranı da sık sık gündeme gelmektedir. KESK’in 16 Mart 2021 tarihinde kamuoyuna yazdığı açık mektupta⁸ “KESK üyelerine ait 4267 ihraç dosyasının sadece yüzde 38’i karara bağlanmış, yüzde 62’si ise 4 yıldır karara bağlanmayı bekliyor! KESK’lilere ait hâlâ karara bağlanmayan dosya sayısı yaklaşık 2.400. Bu sayı karara bağlanmamış dosyalar arasında yüzde 15’in üzerindeki yüksek bir orana denk düşüyor. KESK’lilerin oranının yüksekliği kasıtlı bir geciktirme ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor.” denmektedir.

²AİHS madde 6: Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir.

³ <https://www.ihd.org.tr/sasve-medenihaklar-uluslararası-slees/> bkz madde 14, par 3

⁴ <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/duyurular> - 28 Ekim 2021 tarihli rapora ait bilgiler alındı

⁵ <https://www.gazeteduvar.com.tr/ohal-komisyonu-baris-akademisyenlerinin-basvurusunu-yine-reddetti-haber-1541565>

⁶ <https://twitter.com/keremaltiparmak/status/1455981563078971392?s=24>

⁷ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/bildiriye-imza-atan-akademisyenlerin-cezalandirilmalari-nedeniyle-ifade-ozgurluklerinin-ihlal-edilmesi/>

⁸ <https://kesk.org.tr/2021/03/16/kamuoyuna-acik-mektup/>

Göreve iade edilen KHK'lılar sadece ihraçla iade arasındaki süreye ait maaşlarını alabilmektedirler. Maaşlara yasal faiz uygulanmamaktadır, öğretmenlere ek ders ücreti verilmemektedir. Vergiler üst dilimden hesaplanarak ödenecek birikmiş ücret miktarı ciddi oranda düşürülmektedir. Ayrıca mağdurlar bu süreçte uğradıkları maddi ve manevi kayıplar için tazminat da talep edememektedirler.⁹Anket çalışmasına katılan 4 kişi de göreve iade edildikten sonra haklarını tam olarak alamadıklarını belirtmişlerdir.

KHK'lılar adalet istemektedirler, işlerini, hayatlarını geri istemektedirler. Gerçekleştirdiğimiz bu kapsamlı araştırma sonucunda, OHAL Komisyonu'nun lağvedilmesinin, komisyonun adaletsiz kararlarının iptal edilmesinin, darbeye doğrudan karışmamış KHK'lıların haklarını ve tazminatlarını alarak görevlerine iade edilmesinin en adaletli çözüm yolu olacağını düşünmekteyiz. Bunun kadar önemli olan KHK'lıların itibarlarının iade edilmesi ve resmi olarak özür dilenmesidir. Yargılaması devam edenler, hakkında soruşturma açılmış ya da açılacak olanlar masumiyet karinesinden yararlanabilmeli; bağımsız, tarafsız mahkemelerce adil yargılanma, kendilerini savunma, bilgi alma ve makul bir sürede yargılanma haklarını kullanabilmelidirler.

Bu bölümü lise öğretmeni katılımcımızın ifadesiyle bitiriyoruz.

*Kesinlikle bir gün döneceğim. Çocukluk hayalimdi öğretmenlik, o çocukların gözlerinin içine yine bakacağım.
(45, erkek, öğretmen)*

⁹ <https://kararlar.ombudsman.gov.tr/Arama/Download?url=20200514%5C125227%5CYayin%5CKarar-2020-42886.pdf&tarih=2020-07-28T10:50:48.91779>

2. GİRİŞ

15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra ilan edilen ve 2 yıl süren OHAL döneminde, kanun hükmünde kararnameler ile görevlerinden hukuka ve insan haklarına aykırı şekilde ihraç edilen on binlerce kamu çalışanı halen adalete erişebilmiş değil.

Derneğimizin 2020 yılı ikinci yarısında gerçekleştirdiği “KHK mağdurlarına yönelik çalışma hakkı ihlalleri ve ayrımcılık” çalışmasını yürütürken, OHAL Komisyonu’nun hukuksuz gerekçelerle ret kararı verdiği ya da başvurusu hâlâ incelemede olan KHK’lılarla görüşmüştük. Ret cevabı alanlar da, başvurusu incelemede olanlar da OHAL Komisyonu’nun *“adalete erişimi engelleyen bir mekanizma gibi işlev gördüğünü”* vurgulamışlardı¹⁰.

Şimdi biraz geriye dönerek kanun hükmünde kararnamelerin ne kadar anayasal olduğunu ve ne kadar evrensel hukuk çerçevesinde değerlendirilebileceğini sorgulayalım. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinde olağanüstü hallerde alınacak tedbirlere ilişkin 4. Maddede özetle *“ulusun hayatını tehdit eden ve varlığı ilan edilmiş olağanüstü hal durumlarında ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerine aykırı olmamak koşuluyla ve hiçbir şekilde ayrımcılık içermemesi kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde olmak üzere, bu sözleşmeden doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler alabilir”*¹¹ denmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 15 de aynı hükmü içermektedir.¹²

Her iki sözleşmenin ilgili maddelerinin 3.paragrafında *“sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihin de BM’ye ve Avrupa Konseyi’ne bildirilmesini şart koşmaktadır. Anayasa ve uluslararası sözleşmeler gereği, OHAL ilanını gerektiren koşulların ortadan kaldırılması için alınacak tedbirlerin “geçici olması” gerekmektedir. Oysa KHK’lar kanunlaşmıştır ve OHAL dönemi bitmiş olmasına rağmen yürürlüktedir.*

Öte yandan Uluslararası Hukukçular Komisyonu (ICJ) *“Askıya Alınan Adalet – Türkiye’de Olağanüstü Hal”* raporunda, savunma hakkı bağlamında *“mevcut koşullarda avukatların, olağanüstü hal ilanından sonra cezai soruşturmaya tabi tutulan ve/ya görevinden çıkarılan müvekkillerini savunma ve etkili bir şekilde temsil etme konusunda önemli engellerle karşılaştığı”* belirtilmektedir. Raporda *“adalete erişim bağlamında olağanüstü hal ilanı insan hakları alanında sistematik ve hukuka aykırı yükümlülük azaltmalarına, sınırlamalara ve kısıtlamalara neden olmuştur”* denmektedir.

Yine aynı raporda *“Alınan tedbirlerin çoğu gereksiz ve ölçüsüz olup, insan haklarından yararlanmayı aşırı derecede zorlaştırmış ve usulü güvenceleri tahrip etmiştir. Bu açık bir şekilde olağanüstü hal mevzuatının başka siyasi amaçlar için kötüye kullanımı anlamına gelir. Bunun sonucu, kamu görevlilerinin, yargıçların ve savcılarının herhangi bir usulü güvenceye uymadan ve yargı sistemini devreden çıkararak kitlesel bir şekilde ihraç edilmesi ve yargının siyasi otoritelerden bağımsızlığını sağlayan temel güvencelerden mahrum edilmesi olmuştur. Bütün bunlar birlikte dikkate alındığında söz konusu tedbirler, Türk Hukuk sisteminin insan hakları ihlallerine karşı etkili bir giderim sağlama kapasitesini ciddi bir şekilde zayıflatmıştır”* denilmektedir.¹³

¹⁰ <https://yahader.org/files/KHK.pdf> , sayfa 21

¹¹ <https://www.ihd.org.tr/sasve-medenihaklar-uluslararası-slees/> bkz madde 4

¹² https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf bkz madde 15

¹³ <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2018/12/Turkey-Access-to-justice-Publications-Reports-2018-TUR.pdf>

Uzman görüşmesi yaptığımız insan hakları hukukçusu Kerem Altıparmak KHK'ların hukuksuzluğunu şöyle ifade etmektedir: *“Anayasa çerçevesinden bakarsak bir temel hak ve özgürlüğün kanunla sınırlandırılması gerekir. Kanunla sınırlandırılması ne demek, kanunda açık öngörülebilir bir kural olacak, onu koyacaksınız ve sonra onu da kişilere uygulayacaksınız. Başkalarının hak ve özgürlüklerini sınırlandırırken kanun ileriye dönük olur, bir düzenlemenin öngörülebilir ve açık olması gerekir ki her bir kişinin vakasına adapte edilebilsin. KHK yasa oldu ama içindeki kural öngörülebilir bir kural değildi. İrtibat, iltisak kavramlarının ne anlama geldiğini biz 20 Temmuz 2016'ya kadar bilmiyorduk. Bu kavram çıktıktan sonra uygulandı, 10 binlerce insan ihraç edildi.”*

Kerem Altıparmak, bu tarif doğru yapılıyorsa bile ileriye yönelik değil geriye dönük uygulandığı için kanunilik ilkesinin ihlalden söz edilebileceğini vurgulamıştır. Ayrıca KHK'lar ile ihraçların her ne kadar idari bir işlem olarak görünse de cezai isnat olduğunu belirten Altıparmak konuyu şöyle özetlemektedir *“İnsanların bir kanun hükmünde kararname ile isimlerinin yayınlanarak ihraç edilmesi, bir kişinin bir terör örgütü ile bir şekilde bağı bulunarak görevinden bir daha dönmek üzere ihraç edilmesinin cezai bir karar olduğunu düşünüyorum. Normalde kimler kamu görevlisi olamıyor, ceza mahkemesinden 1 yıl hapis cezası alanlar. Kamu görevinden ihraç edilebilmek için ceza mahkemesinden 1 yıl hapis cezası almanız lazım.”*

Bir ceza mahkemesinden hapis cezası almak bir yana KHK'lıların çoğu haklarındaki iddiaları, kimin onlar için ne dediğini dahi öğrenmeden, 5 yıldır büyük bir belirsizlik içinde bekliyorlar. KHK'lılar sadece kamuda çalışmaktan men edilmediler, özel sektörde de iş bulamadılar ve bazı durumlarda en yakın çevreleri tarafından bile dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kaldılar.

Öte yandan yine uzman görüşmesi yaptığımız, barış akademisyeni, avukat Cenk Yiğiter kamuda çalışmaktan ömür boyu men edilmenin aslında yurttaşlık hakkını kaybetmek anlamına geldiğini şöyle açıklamaktadır: *“Anayasadaki ilk siyasi hak, kamu hizmetlerine girme hakkı. Diğer haklar herkes için tanımlanmış ama bu hak yurttaşta tanınmış bir hak. Oy verme hakkı gibi. “Her Türk hizmetin gerektirdiği nitelikleri taşımak kaydıyla kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir” diyor. Bu nitelikler de tam olarak liyakat. Kamu hizmetinde liyakat dışında hiçbir ölçüt alamazsın diyor. Bu hak ihlali çalışma hakkından daha önemli. Yani biz tüm yurttaşların hakkı olan bir şeyden ömür boyu mahrum oluyoruz. Burada mahkeme kararı yok, kesinleşen bir ceza yok ama ömür boyu kamu hizmetinden men ediyor. Modern hukukun dışına çıkan bir şey bu.”*

Kamu hizmetinden ömür boyu men edilmenin “KHK'lılar oy veremez” demekle aynı derecede vahim olduğunu vurgulayan Yiğiter konuyu şöyle özetlemektedir: *“Muhafif partiler artık KHK'lılar ile ilgili “Onların mağduriyetlerini gidereceğiz” diyorlar. Bu iş mağduriyetin giderilmesini aşan bir meseledir. Tazminatlarımız ödense, itibarımız iade edilse de yetersiz. Bunun tarihsel bir suç olarak resmi düzeyde kabul edilmesi ve özür dilenmesi lazım. “Bir daha ülkemiz böyle bir şey görmeyecek” denilmesini gerektiren bir olay olduğunu düşünüyorum. Çünkü bunun önü açıldığı için yaşadıklarımızdan çok daha büyüğü gelecekte yaşanabilir.”*

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve TC Anayasası tarafından güvence altına alınmış olan adil yargılanma, kendini savunma, masumiyet karinesi, yasalar karşısında eşitlik, kanunsuz ceza olmaz ilkesi, din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, özel hayata saygı, etkili başvuru ve bilgi almak gibi temel haklardan KHK mağdurları yararlanamamaktadır.

KHK'lıların maruz kaldıkları hak ihlalleri o kadar geniş bir çerçevede ki daraltarak incelemek zorundayız. Biz bu çalışmamızda adalete erişimi engelleyen hak ihlallerine odaklanarak, daha çok OHAL Komisyonu'nun işleyişini, kararlarını ve sonrasında yargı yollarında yaşananları mercek altına almaya çalışacağız.

Çalışmamızın söz konusu hak ihlallerinin son bulmasında küçük de olsa bir katkısı olmasını umuyoruz. Projemize destek olan Etkiniz AB ekibine, maruz kaldıkları hak ihlallerini bizimle paylaşan tüm katılımcılarımıza, projenin başından beri bize rehberlik eden uzmanımız KHK'lı hukukçu Ömer Atalar'a ve KHK platformlarına çok teşekkür ederiz.

3. MEVCUT DURUM

22 Aralık 2017 tarihinden itibaren karar verme sürecine başlamış olan OHAL Komisyonu, KHK'lılar tarafından "oyalama komisyonu" olarak nitelendirilmektedir. Bugüne kadar görev süresi 2 kez uzatılan komisyonun 28 Ekim 2021 tarihinde resmi web sitesinde yaptığı yayında¹⁴ 126.758 başvurudan 103.365 dosya için ret kararı verildiği bildirilmiştir. Ret kararları başvuruların %81'ini oluşturmaktadır. İşe iade edilenlerin sayısı 15.050 olarak belirtilmiştir, bu da başvuruların sadece %12'sini oluşturmaktadır. Başvuruların 8.343 adedi ise henüz cevaplanmamıştır (%7). Başvurusu hala incelemede olan binlerce KHK mağduru henüz hiçbir hukuk mekanizmasına ulaşabilmiş değildir.

KHK mağdurlarının komisyonla ilişkisi sadece başvuru dilekçesinin valilikler ve kurumlar aracılığı ile gönderilmesi ve sonrasında internetten sonucu takip etmekle sınırlı kalmaktadır. Başvuru sonrası ek bir doküman yollamak mümkün değildir. Komisyon sonradan yollanan dokümanları kabul etmemektedir. Yıllar süren inceleme aşaması boyunca KHK mağdurları ne ihraç edildikleri kurumdan, ne de komisyondan hiçbir bilgi alamamaktadır.

En önemlisi ise başvuru yapanlar, savunma hakkına açıkça aykırı bir şekilde haklarındaki işlemin gerekçesini, ne ile suçlandıklarını ve haklarında düzenlenen dosyanın içeriğini bilmeden komisyona başvurmak zorunda kaldılar. Dolayısıyla da kendilerini ifade edemediler, savunma haklarını etkili şekilde kullanamadılar.

"Komisyon çalışmaya başlayalı 4 yıl oldu. 4 yıl sonra birisi diyebilir mi, "Bu komisyon 100 bin karar verdi, artık "iltisak" nedir biliyorum, "irtibat" nedir biliyorum, hangi ölçüt uygulanırsa hangi sonuçla karşılaşacağımızı biliyorum" diyebilir mi? Bu halen bilinmesi mümkün olan bir şey değil. Komisyon öngörülebilir değil, ölçütleri belirsiz.."

Yukardaki paragrafta Kerem Altıparmak'ın belirttiği gibi çoğu durumda ret kararının nasıl verildiği tam bir sır olarak kalmaktadır. İhraç edildikleri kurum haklarında nasıl bir beyanda bulundu, eğer gerekçe belirtilmiş ise bu gerekçeye hangi delillerle ulaşıldı, bu bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Araştırma bulgularımızda da görüleceği gibi bazı KHK'lılar herhangi bir ret gerekçesi de olmadığını belirtmektedirler.

Ret gerekçesinden sonra karara itiraz için başvuru idare mahkemelerinde de durum çok farklı değildir. İdare mahkemelerinde de KHK mağdurlarının sürece dâhil olma imkânı çok kısıtlıdır ve süreç çok ağır işlemektedir. OHAL Komisyonu tarafından yeterli hukuki gerekçe sunulmadan ret kararı verilenler dâhil, hiçbir dosyada idare mahkemeleri tarafından yürütmenin durdurulması kararı verilmemiştir. Bu da komisyonun etkili bir iç hukuk yolu olma durumunu sorgulanır hale getiren göstergelerdendir.

Venedik Komisyonu 12 Aralık 2016 tarihli OHAL KHK'ları ile ilgili görüş belgesinde; Resmi Gazetede yayınlanan KHK'ların eki listelerde isimleri yazılarak ve idari disiplin süreçleri de bypass edilmek suretiyle onbinlerce kişinin işten atılmasının bir sorun olduğunun altını çizerek, kurulacak OHAL Komisyonunun en hayati amacının her bir vakayı bireyselleştirerek incelemesi olduğunun altını çizmiştir. OHAL Komisyonunun adil bir yasal sürecin temel prensiplerine uyması, her bir dosya ile ilgili delilleri incelemesi ve gerekçeli kararlar vermesi gerektiği belirtilmiştir. Bağımsız ve tarafsız olmasının yanı sıra eski hale döndürme ve tazminata hükmetme konularında yeterli yetkiler ile donatılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁵

¹⁴ <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/duyurular - 28 Ekim 2021 tarihli rapora ait bilgiler alındı>

¹⁵ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)037-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)037-e)

4. YÖNTEM

4.1 Görüşme tekniği ve kapsam

Çalışmanın ilk aşamasında derinlemesine görüşmeler yoluyla veri toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış bir soru formu çerçevesinde 45 dakika ile 90 dakika arası süren görüşmeler Zoom programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ulaşmamızda KHK platformlarının desteği olmuştur.

KHK ile ihraç edilmiş ve OHAL Komisyonu'na başvuruda bulunmuş 13 katılımcı ile görüşülmüştür. Ayrıca insan hakları hukukçusu Kerem Altıparmak ile kendileri de KHK'lı olan HDP milletvekili Ömer Faruk Gergerlioğlu ve barış akademisyeni, hukukçu Cenk Yiğiter ile uzman görüşmeleri yapılmıştır. Komisyondan alınan cevaplar açısından baktığımızda 6 ret cevabı alan, 5 başvurusu halen incelemede olan, 2 göreve iade edilen katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmanın başlangıcında öngördüğümüz gibi mevcut antidemokratik ortamın neden olduğu korku ikliminin yansıması olarak, göreve iade edilen katılımcılarla görüşme yapmakta çok zorlandık. Ulaştığımız göreve iade edilmiş KHK'lılar mevcut konjonktürde görüşme yapmalarının mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

Projenin başlangıcından sonuna kadar literatür çalışması yapılarak bilgiler güncellenmiştir. KHK'lılara ilişkin mevzuat taranmıştır. Ayrıca OHAL Komisyonu'nun açıklamaları ve raporları detaylı şekilde incelenmiştir. Konu ile ilgili basında çıkan haberler ve veriler de değerlendirilmiştir.

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler de kullanılarak bir anket formu hazırlanmıştır. Geniş katılımlı bir online anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Yine KHK platformları aracılığıyla ve KHK'lıların hak savunuculuğunu yapması ile tanınan Kocaeli Milletvekili Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun sosyal medya paylaşımlarıyla anket linki yaygınlaştırılmıştır. Toplam 912 online anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler denetlenerek sağlıklı, çelişkili bilgiler barındıran anketler iptal edildikten sonra 897 anket üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Hem derinlemesine görüşmelerden hem de online anket çalışmasından elde edilen veriler analiz edilerek raporlaştırılmıştır. Araştırma bulguları literatür çalışmasıyla desteklenmiş ve doğrulanmıştır.

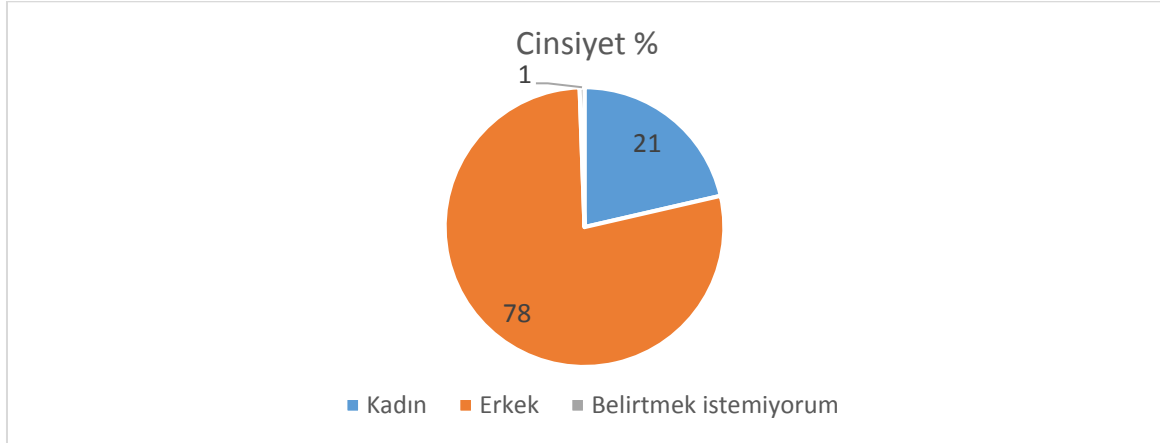
Araştırma kapsamı aşağıdaki konulardan oluşmaktadır:

- ✓ Katılımcı profiline yönelik bilgiler (yaş, cinsiyet, eğitim, il vb.)
- ✓ İhraç sonrasına yönelik bilgiler (KHK tarihi, soruşturma durumu, sendika üyeliği, çalışma durumu, ihraç öncesi ve sonrası aylık gelir vb.)
- ✓ İhraçlara karşı dayanışma ve hak arama yolları
- ✓ OHAL Komisyonu'na başvuru ve komisyon karar süreçleri
- ✓ Uzayan süreçlerde yaşanan belirsizliğin KHK mağdurlarının hayatlarını nasıl etkilediği
- ✓ OHAL Komisyonu ve KHK'lıların adalete erişimi ile ilgili görüşler, değerlendirmeler
- ✓ Ret cevabı alanlar; ret gerekçesi, izlenen yargı yolları, söz konusu yargı mercilerine duyulan güven ve beklentiler
- ✓ Göreve iade edilenler; hangi koşullarda göreve iadenin gerçekleştiği, göreve başlanılan iş yerinde herhangi bir ayrımcılığa maruz kalıp kalınmadığı
- ✓ Başvurusu incelemede olanlar; OHAL Komisyonu'ndan bilgi alınabiliyor mu, bu belirsizlik hayatlarını nasıl etkiliyor, başvurunun ne zaman cevaplanacağı düşünülüyor.

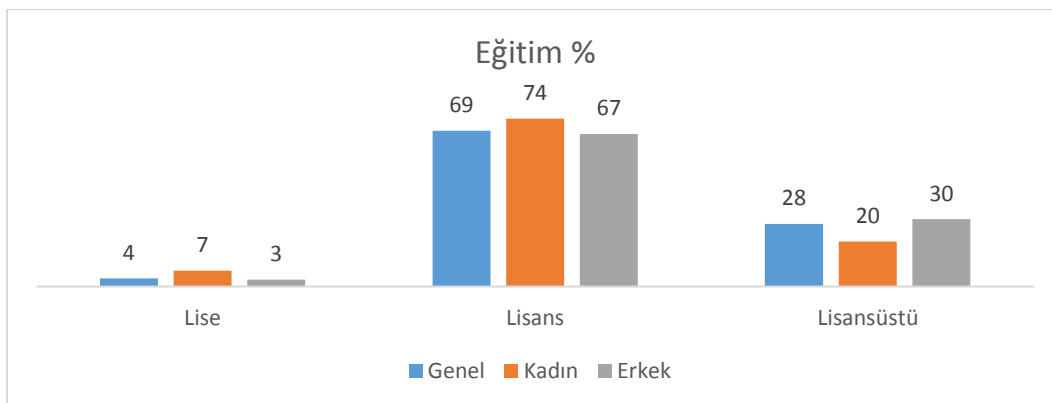
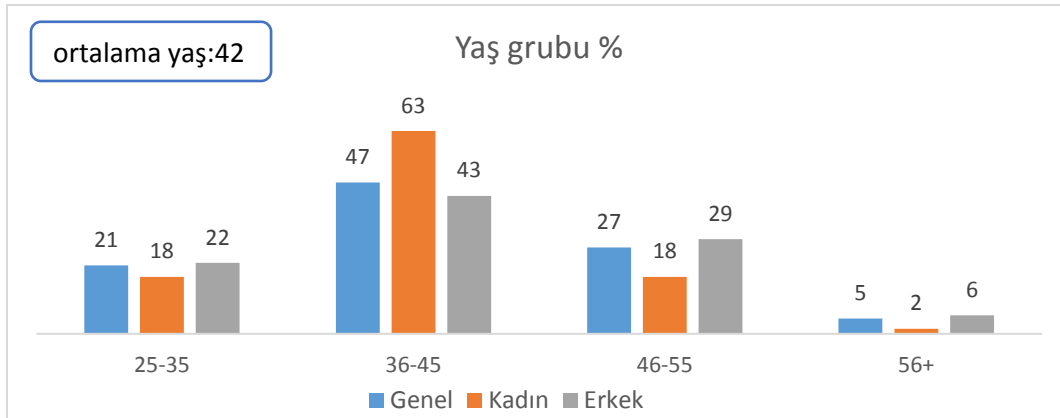
4.2 Katılımcı profili

Derinlemesine görüşme yaptığımız katılımcıların yaşları 39 ile 61 arasında değişmektedir. Yaşadıkları iller Ankara, Aydın, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Konya, Kırşehir ve Tekirdağ'dır. Katılımcılarımızın ihraç edilmeden önceki mesleklerini şöyle sıralayabiliriz: 7 öğretmen, 1 mimar, 1 hemşire, 2 kamu kurumlarında yönetici, 1 akademisyen, 1 bakanlıkta uzman.

Online anket çalışmasına katılanların profili aşağıdaki grafiklerde yer almaktadır. Ankete 76 ilden katılım olmuştur. Büyük şehirlerin oranlarını şöyle sıralayabiliriz: Ankara %14, İstanbul %14, İzmir %6, Bursa %6, Adana %3, Diyarbakır %3.

Çalışmaya katılanların sadece % 21'inin kadın olması, KHK'lıların maruz kaldıkları sivil ölüm uygulamalarından kadınların daha fazla etkilendiğini ve sosyal hayattan daha fazla uzaklaştıklarını göstermektedir.

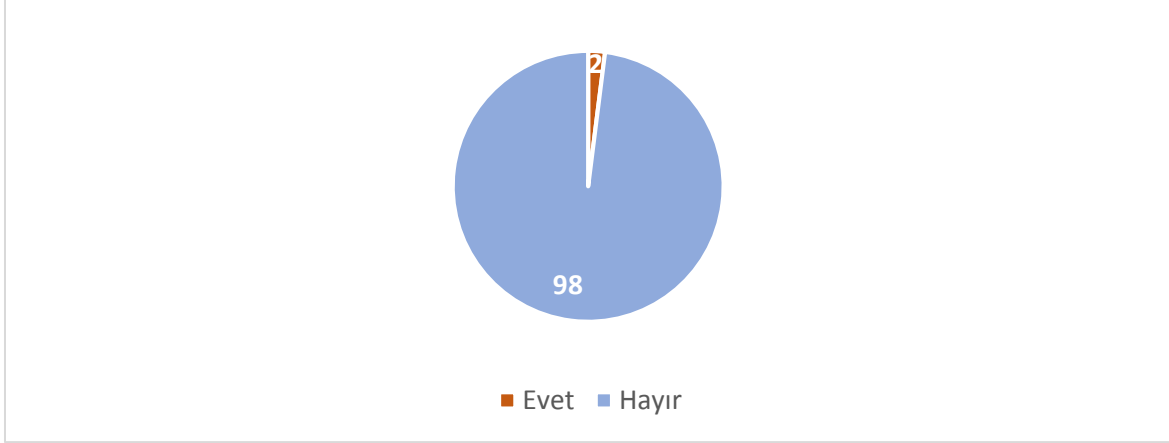

5. BULGULAR

5.1 KHK İLE İHRAÇ SONRASINA İLİŞKİN BİLGİLER

5.1.1 KHK'lılar ihraç işleminden önce haklarındaki suçlamalarla ilgili resmi olarak bilgilendirildi mi

OHAL KHK'ları ile ihraç edilen binlerce kişi ihraçtan önce haklarındaki suçlamalarla ilgili bilgilendirilmemişlerdir. Anket çalışmamızda "KHK ile yapılan ihraç işleminden önce hakkınızdaki suçlamalarla ilgili resmi olarak bilgilendirildiniz mi?" sorusuna KHK'lıların %98'i "Hayır" cevabı vermiştir.

Aradan geçen 5 yıla rağmen, pek çok KHK mağduru neden ihraç edildiğini ya da ihraç öncesinde neden açığa alındığını bilmemektedir. Derinlemesine görüşmeler yaptığımız KHK mağdurlarının, bu bilinmezlik içinde kendileri tahminlerde bulunarak, neden yıllarca emek verdikleri işlerinden bir gecede ihraç edildiklerini anlamaya çalışmaktadırlar:

"İhraçtan önce suçlamalarla ilgili herhangi bir bilgi verilmedi, dosyamızda da herhangi bir suç yok. 19 yıla 3 kademe sığdırmış bir öğretmenim, hep 90 üzeri sicil notu aldım. Ama ihraç edildim, abuk sabuk gerekçelerle hukuksuz bir şekilde ihraç edildim. "Kurum kanaati" denilen olay; zannediyorum bizim okul müdürümüz bulunduğumuz yerin kaymakamı ile birlikte ihracıma onlar karar vermişler." (51, kadın, öğretmen)

"Tahminimce Fetöydü başka bir detay yok, ben tutukluymken ihraç oldum ama içeriğini bilemiyorum tabii, tahmin ediyorum. Biliyorsunuz KHK çıkıyor, 10 binlerce insan aynı listede, ihraç ediliyor. Tebligat falan yapılmıyor." (44, Erkek, mimar)

"Bizim tahminimiz, ben Eğitimden üyesiyim. KESK'in bir iş bırakma kararı vardı. Beraber ihraç olduğumuz arkadaşların ortak özelliği buydu. Yani iş bırakmaya katılmak oldu." (40, kadın, öğretmen)

Bazı katılımcılarımız haklarında açılan soruşturmalardan da haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak takipsizlik kararı verildikten sonra haklarında bir soruşturma açıldığını öğrenebilmişlerdir.

"15 Temmuz sonrası bağlı olduğum müdürlük hakkımda cumhuriyet savcılığına suç duyurusunda bulunmuş. Ben bunu bir buçuk yıl sonra savcılık tarafından verilen takipsizlik kararıyla öğrendim. Yani Cuma darbe oluyor ben Salı açığa alınmışım, Perşembe günü terör örgütü üyeliği gerekçesiyle suç duyurusu yapılıyor. Yani üç gün içinde ne buldunuz? Bu önceden fişleme yapıldığını gösteriyor. Savcılık da bir buçuk yıl boyunca her yere soruyor ve sonunda hiçbir şey bulamadığı için takipsizlik kararı veriyor."(48, erkek, bakanlıkta uzman)

“Ben ihraç olduktan sonra savcılık benim hakkımda soruşturma açmış, benim haberim yoktu, takipsizlik kararı elime geçince haberim oldu. Ben sosyal demokrat, solcu bir aileden geliyorum ve kendim de hep öyle oldum, soruşturmada benim cemaatçi olduğum iddia ediliyor. 2007’de çocuğunu bir okula göndermiş diyor, okul cemaatle ilişkiliymiş. Bir de Afyon’da bir otelde 3 günlük konaklama var diyor, genelde o otelde cemaat bireyleri kalıyormuş. Biz oraya bakanlığın bir etkinliği için gittik. Soruşturma 2017 de açılmış, benim 2019 da haberim oldu. Hiçbir bilgi, tebligat gelmedi, resen yürütüyorlar.”(61, erkek, kurum müdürü)

KHK mağdurlarının ihraç edilme nedenleriyle ya da haklarında açılan soruşturmalarla ilgili resmi olarak bilgilendirilmemeleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle güvence altına alınmış olan “neyle suçlandığına ilişkin bilgi edinme hakkının” açıkça ihlalidir. AİHS 6. Maddede söz konusu hak şöyle ifade edilmektedir: *“Herkes kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilme hakkına sahiptir.”*¹⁶ KHK’lılar için bu ihlal 5 yıldır devam etmektedir.

5.1.2 KHK ile yapılan ihraç işleminden önce herhangi bir soruşturma geçirildi mi?

Online anket çalışmamıza katılan KHK mağdurlarının büyük çoğunluğu ihraçtan önce herhangi bir soruşturma geçirmemişlerdir (%84).

İhraç işleminden önce haklarında soruşturma açılan katılımcılar, yaptığımız derinlemesine görüşmelerde bu soruşturmaların içeriğini ve işleyişini detaylı olarak anlatmışlardır.

İhraçtan önce, sadece çalıştığı birimin müdürünün ifadesiyle, örgüt yöneticiliğinden hakkında soruşturma açılan ve tutuklanan katılımcımızın maruz kaldığı hukuksuzluklar kendi ifadeleriyle aşağıda yer almaktadır:

“Müdür bizim daireden 4 kişiyi yazıyor listeye. 4 kişi de gözaltına alındık. Müdür hepimiz için “Fetöcü” suçlaması yapmış ama hiçbirinde kanıt yok, sadece “Fetöcü” deyip geçmiş. Yani dese ki bu adam “insanları kışkırtıyordu, insanları terör eylemine hazırlıyordu” böyle şeyler yok, “Fetöcü” ne demek onu da bilmiyoruz. Mahkeme kararı 4 sene sonra verdi, 3 kere heyet değişti. Saçma sapan iddialar, bana örgüt yöneticiliğinden iddianame hazırlanıyor, herşey müdürün yazdığı 4 satırlık yazı üzerinden gidiyor. Savcı iddianamaya onu yazmış, mahkeme bana öyle suçlamada bulundu. Burada müdür hem savcı, hem hakim olmuş.”(44, erkek, mimar)

İhraç edilmeden 4 gün önce, çocuğunun gittiği okul ve okul için bankaya para yatırma nedeniyle tutuklanan ve 19 ay hiç yargılanmadan tutuklu kalan katılımcımız yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:

“Ben ısrarla “benim suçum ne?” diye sordum, suç çocuğumu okula göndermek, gönderdiğim okulun parasını ödemek, ödediğim paranın Bank Asya’dan ödenmesi. Çocuğum orayı bursla kazanmıştı, üstelik 2007 yılında çocuğum orada öğrenciydi, dolayısıyla bu kadar suçlama neyin nesi, bir de çalıştığım ilçenin belediye başkanı benim Fetö üyesi olduğum palavrasını atıyor. Bu adam böyle diyor da benim nasıl bir üyeliğim var, bunu bir açıklamam lazım.” (51, erkek, Kurum şube müdürü)

Katılımcılarımızın birinin dosyası Yargıtay’da, diğerinin ise istinaf mahkemesinde beklemektedir.

İhraçtan önce açığa alınan ancak hakkında açılan soruşturmada suç unsuru bulunmadığı için görevine iade edilen katılımcımız, hiçbir gerekçe gösterilmeden ihraç edilmiştir: *“2015’in sonunda sosyal medya paylaşımlarım nedeniyle açığa alındım, Kobane ile ilgili paylaşımlar. Bakanlık tarafından bir soruşturma geçirdim, o soruşturma sonucunda bu paylaşımlarda suç unsuru yoktur diye rapor verilmişti. 3 ay sonra göreve başladım tekrar. Sonra ihraç edildiğimde hiçbir gerekçe bildirilmedi.”(61, erkek, kurumda yönetici)*

¹⁶ https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, bkz sayfa 9, madde 6

Kim tarafından neyle suçlandığını bilmeyen mağdurların yanı sıra, sadece çalıştıkları kurumların yöneticilerinin beyanları ya da gizli tanık ifadeleriyle işlerinden ihraç edilmiş, yıllarca hapis yatmış KHK'lılar da bulunmaktadır. Pek çok KHK mağdurunun maruz kaldığı benzer durumlar, evrensel hukukun temel ilkelerinden olan “masumiyet karinesi”nin yanı sıra Anayasanın 36. Maddesi¹⁷ ile güvence altına alınmış olan “kendini savunma” ve AİHS’in 6. Maddesinde belirtilen “adil yargılanma” haklarının ihlal edildiği durumlardır.

5.1.3 Sendika üyeliği

Anketimize katılan KHK'lıların %50'si sendikalı olduklarını belirtmiştir. Sendikalı olma oranı kadınlarda %57'ye, 36-45 yaş grubunda %58'e çıkmaktadır.

	Genel %	Kadın %	Erkek %	25-35 %	36-45 %	46-55 %	56+ %
Evet	50	57	48	30	58	54	51
Hayır	50	43	52	70	42	46	49
Toplam %	100	100	100	100	100	100	100
Kişi sayısı	897	192	700	191	422	241	43

Üye olunan başlıca sendikalar Aktif Eğitimsen (%40), Memursen (%22), KESK (%12) ve Kamusen'dir (%9).

OHAL KHK'larında başlıca ihraç nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkan sendika üyeliği, gerçekleştirdiğimiz anket çalışmasında komisyonun ret gerekçeleri arasında 2.sırada yer almaktadır (%25).

Sendika üyeliği Anayasanın 51. maddesi ile güvence altına alınmış bir haktır. Türkiye İLO Sözleşmelerine de taraftır. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. Maddesinde yer alan “Herkes barışçıl bir biçimde toplanma özgürlüğü ile kendi çıkarlarını korumak için sendika kurma ve sendikalara girme hakkı da dâhil, örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir” hükmü ile de korunan bir haktır¹⁸. Yasal olarak kurulan ve ilgili kamu kurumlarının denetiminde faaliyet yürüten, üye aidatları ilgili kamu kurumları tarafından kaynağında kesilerek sendikaya aktarılan, bir sendikaya üye olmanın suç olarak tanımlanması örgütlenme özgürlüğünün ihlali niteliğindedir.

¹⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> bkz madde 36

¹⁸ https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf bkz madde 11

5.2 KHK'lılar ihraç sonrası haklarını savunurken yeterli hukuki destek alabildiler mi?

KHK'lılar ihraçlar sonrası haklarını savunurken pek çok engelle karşılaşsalar da genellikle bunlara karşı tek başlarına ya da diğer KHK'lılar ile birlikte mücadele etmişlerdir. OHAL sürecinin başında avukatlar KHK'lılarla ilgili davaları almaktan çekinmişlerdir. Ayrıca maddi yetersizlikler de KHK mağdurlarının avukat tutabilmelerini zorlaştırmıştır. Ama bunun da ötesinde, yaptığımız derinlemesine görüşmelerde, KHK mağdurlarının avukatların yapabilecekleri bir şey olduğuna inanmadıklarını gözlemledik.

"İhraç işlemiyle ilgili hiçbir hukuki destek almadım, gerek de görmedim. Avukat tutsan, avukatlar bunu daha önce yaşamış değiller, hiçbir hukuk kuralına uymadığı için bir hukuk adamı ne yapacak? Yapabileceği hiçbir şey yok. Ayrıca ben hiçbir şekilde işlemediğim bir suç için neden avukat tutayım. Bir de ihraç olmuşum, maddi sıkıntı içindeyiz. Elektrik faturamı ödeyemiyorum." (44, erkek, mimar)

Bir diğer örnekte, 19 ay hiç yargılanmadan tutuklu olan ve bütün adalet mücadelesini tek başına veren katılımcımızın avukatlarla ilgili çarpıcı gözlemdir: *"Hukuki destek konusu her aşamada sorundu. Tutukluymken avukatımın ziyarete gelmesi çok zordu, geldiğinde bütün görüşmelerimiz kayıt altına alınıyordu. Avukatı çok bekletiyorlardı, sonra da çok kısa bir süre veriyorlardı görüşme için, 10 dakika, 5 dakika görüşmeler olabiliyordu, dolayısıyla savunma hakkınız kısıtlanıyor. Ondan sonra avukat konuyu araştırmıyor, "bu siyasi bir dava, ne yapsak faydası yok" gibi düşünüyor, böyle bir anlayış da var. Hukuki anlamda objektif şekilde kendimi savunacak imkandan yoksunum diyebilirim."* (51, Erkek, kurum şube müdürü)

Aynı katılımcımız kendisi ve halen tutuklu olan eşiyle ilgili BM İnsan Hakları Komitesine yaptığı başvurunun kendisine adaletin varlığını hissettirdiğini şöyle anlatmıştır: *"BM İnsan Hakları komitesine yazdım eşimin ve benim durumumu, acil prosedür uyguladılar, hemen eşimle ilgili ara karar verdiler, sağlık durumu nedeniyle hastanede tutulmasını istediler, (ilaçları verilmiyordu, sağlık hizmetlerine erişemiyordu). Sağlık konusu en azından biraz önemsenmeye başlandı. BM bize şu duyguyu verdi, "siz bir bireyseniz, insansınız, talebiniz ciddi, lütfen yazın" dediler. Dosya tamamlanmış, yakın zamanda karar verilecektir diye onu merakla bekliyoruz. BM'nin desteği bana çok özgüven verdi, "bir hukuk kurumu varmış" diye"*

Başından itibaren her aşaması hukuksuzluklarla ve hak ihlalleriyle dolu olan ihraçlar ve sonrasındaki hak arama çabaları 5 yıldır devam etmektedir. Bu uzun ve son derece yıpratıcı mücadelenin bazı mağdurlarda hukuki sürece karşı bir ilgisizliğe dönüştüğünü gözlemledik. Dosyalarının nerede olduğunu ya da ne kadar zamandır o mahkemede beklediğini takip etmekte zorlanıyorlardı. Bu da bize hukuksuzluk bir boyuta ulaştıktan sonra mağdurların kendisinin ve toplumun duyarsızlaştığını göstermektedir.

5.3 KHK MAĞDURLARI OHAL KOMİSYONUNU NASIL DEĞERLENDİRİYOR?

“Hepimizin adını çarşaf çarşaf açıkladılar, hepimizin adına kanun var ama başka hiçbir şey şeffaf değil.”

Bariş akademisyeni kadın katılımcımızın yukarıda ifade ettiği gibi listeler halinde resmi gazetede yayınlanan kamu çalışanlarının isimleri dışında, OHAL döneminin ve sonrasının şeffaf bir süreç olduğunu söyleyemeyiz. Lekelenmeme hakkının ve masumiyet karinesinin bir ihlali olarak isimleri “terörizm” gibi ağır bir suçlama ile hem resmi gazetede hem de bir çok basın ve yayın organında yayınlanan; KHK’ların yasalaşması ile birlikte isimleri artık kanun metninin bir parçası haline gelen KHK’lılar, komisyon veya yargı kararı ile göreve iade edildiklerinde bu durum kamuoyuna duyurulmadığı gibi isimleri de daha önce yayınladıkları yerlerden silinmemektedir.

Başvurusu 4 yıldır cevaplanmayan ve başvurusu hakkında hiçbir bilgiye ulaşamayan katılımcı OHAL Komisyonu’nu şöyle değerlendirmektedir: *“Ayrımcılık şuradan belli; hiçbir bariş akademisyeni hakkında hala bir karar verilmedi¹⁹. Neye göre sıralama yapıyorlar, hangi kriterlere sahipler belli değil. Adalet erişim için çok geç; bir sene diye başlayıp uzattıkça uzatıyorlar. Daha da uzayabilir, dolayısıyla sürecin nasıl gittiğine dair bir bilgimiz yok. Şeffaf değil. Ara ara bir açıklama yapıyorlar. Genel olarak adaletli bir süreç değil zaten, Komisyon da bunun bir yansıması.”* (42, kadın, bariş akademisyeni)

Görüştüğümüz tarihten bir gün önce işe iade edildiğini öğrenen 40 yaşındaki kadın katılımcımız da komisyonun değerlendirme kriterlerinin belli olmadığına, neye göre karar verildiğinin anlaşılamadığına vurgu yapmaktadır: *“İşe iade edildim ama hala aynı değerlendiriyorum. Gecikmiş adalet adalet değil. Ben 4 yıl bekledim, benden daha uzun bekleyenler var. Komisyon olmasaydı mahkeme yoluyla bu kadar beklemeyebilirdim. Tamamen mahkemenin önünü kapatıyor zaten “oyalama komisyonu” diyoruz. Aynı durumda olan kişilerin birine kabul birine ret veriyor, neye göre değerlendirdiği belli olmayan bir komisyon. Yani eğer tersi olsaydı %90 kabul olsaydı en azından mahkemeye uğraşılmayacak derdim.”* (40, kadın, öğretmen)

“Mahkemesine güvenmeyen bir devletin bürokratına ben nasıl güveneyim?”

Yukarıdaki ifadenin sahibi öğretmen katılımcımızın vurguladığı gibi KHK’lılar, OHAL Komisyonu’na ve verdiği kararların adil, hakkaniyetli olduğuna güvenmemektedirler. 45 yaşındaki erkek katılımcı güvensizliğini şöyle ifade etmektedir: *“Bir devlet düşünün, devletin okullarında eğitim almışsınız, sınavlarını kazanıp okuyup bir meslek edinmişsiniz, yıllarca görev yapmışsınız, sonra devlet bir gecede “ya kusura bakma ben yanılmışım” deyip seni görevden alıyor. Bunların hepsi hukuk çerçevesinde olan şeyler mi? Değil. Şu an hukuk yolu kapalı olan bir ülkede, sen bana “sen teröristsin” diyorsun, sonra seni kime havale ediyor kendi bürokratlarına havale ediyor.”* (45, erkek, öğretmen)

KHK’lıların AİHM ile ilgili beklentilerinin de yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Aşağıda katılımcımızın da vurguladığı gibi AİHM de bu hak ihlallerinde pay sahibi olarak görülmektedir. Bu süreç AİHM’e duyulan güveni de sarsmıştır.

“Ben AİHM’in de bu danışıklı dövüşte paydaş olduğunu düşünüyorum. AİHM de OHAL Komisyonu’nun kurulmasını önererek, kendi işini hafifletmek istedi. Ama evrensel hukuk açısından baktığımızda bu oyalama komisyonunun kurulmasını önererek bizim haklarımızı gasp etti. İç hukuk yollarını bitirmeden AİHM’e gidemiyorsun, iyi güzel de iç hukuk bitmiyor ki. Ben ağır cezada yargılanıyorum, yedinci defadır benim duruşmam erteleniyor. Bu belirsizlik, ülkenin içinde bulunduğu kaos benim hayatımda da var açıkçası.” (51, kadın, öğretmen)

¹⁹ Görüşmenin yapıldığı 2 Eylül 2021 tarihinde Komisyondan henüz hiçbir bariş akademisyeni için karar çıkmamıştır.

Bu güvensizliklere ve belirsizliğe rağmen görüştüğümüz bütün KHK mağdurları ve anketimize katılanların çoğu, AYM ve AİHM de dahil tüm başvuruları yapacaklarını belirtmişlerdir.

“Ben başvurularımı yapacağım ama bu konjunktürde hukuki kararlar çıkacağı kanaatinde değilim. Bu kararlar ancak bir zihniyet değişiminden sonra çıkabilir. Şu anda ben o zihniyet değişimini görmüyorum. AİHM’e başvursam sonuç alamayacağım için başvurmuyorum. Makul yargılama süreci diye bir şey var. Dört sene, OHAL Komisyonu’nu bir karar merci olarak görüyorsanız, herhalde makul yargılama sürecini çoktan geçmiştir. Karar çıkmamış başvuruları AİHM’in tekrardan incelemeye alması lazım.” (48, erkek, bakanlıkta uzman)

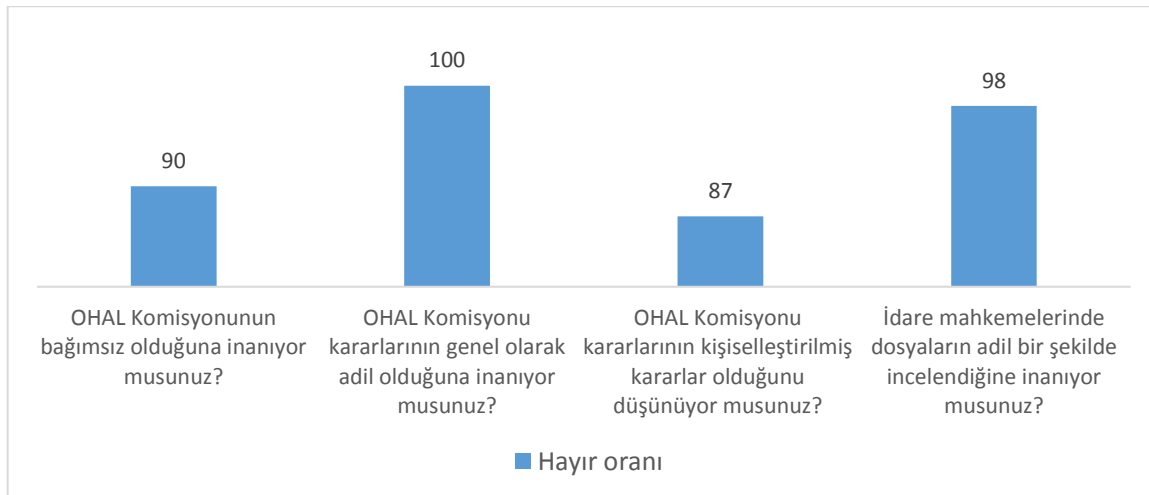
“Bu komisyon su üstüne yazılmış bir metin gibiydi, hala öyle. “

İnsan hakları hukukçusu Kerem Altıparmak OHAL Komisyonu’nu böyle tanımlamaktadır, çünkü komisyon öngörülebilir değildir ve ölçütleri belirsizdir: *“buna rağmen bu komisyon kararları aleyhine açılan davalara bakarsanız Türkiye’nin “en doğru karar veren mercii” olduğunu düşünürsünüz, o kadar az kararı iptal ediliyor ki. Hatta idarenin dava açıp kazandıkları sayısal olarak daha fazla. Komisyonun kendi üyeleri aynı ihraç tehditleriyle karşı karşıya. Komisyonu kuran KHK şimdi yasa oldu. Diyor ki “Eğer senin de irtibatlı ve iltisaklı olduğunu tespit edersem seni de ihraç ederim” diyor komisyon üyelerine. Bu tehdit altında olan insanların düzgün bir karar vermesi şaşırtıcı olurdu.”*

Ayrıca Altıparmak komisyonun bir yargılama yaptığını ama bunun bir örneğinin olmadığını vurgulamaktadır: *“Bu bir arındırma, kamu görevinden insanların çıkarılması. Şimdiye kadar bu arındırma işleri önce bir soruşturma yapılıp sonra karar vererek olurdu. Ama bizde tersi oldu. İnsanlar ihraç edildi, AİHM ne kadar ağırdan alırsa alsın baktı ki hiçbir yargı yolu yok, en sonunda dediler ki “bir komisyon kurun”. Bizde film tersine sarıldı. Başta yapması gerekeni sonda yapmaya başladı komisyon. Ve geriye yönelik olarak dosyalara bakmaya başladı.”*

Evet yukardaki paragrafta da vurgulandığı gibi önce binlerce kamu görevlisinin bir gecede işlerinden ihraç edilmesi ve yıllara yayılan bir süreçte hepsine tek tek bir ihraç gerekçesi aranmasının dünyada gerçekten bir örneği yok.

Böyle bir kuruma ve bu kurumla gelecek adalete KHK’lılar güvenmemekte ve komisyonun bağımsız olduğuna inanmamaktadırlar (%90). Anketimize katılanların tamamı komisyon kararlarının adil olmadığını düşünmektedir. Ayrıca komisyon kararlarının kişiselleştirilmiş kararlar olduğu düşünülmektedir (%87). Pek çok kararın kişilerin dosyalarındaki farklı unsurları gözardı ederek adeta kopyala-yapıştır şeklinde standart gerekçelerle yazıldığı belirtilmektedir. İdare mahkemelerinde de dosyaların adil bir şekilde incelendiğine inanılmamaktadır (%98). OHAL Komisyonu kararlarının incelenmesi için özel yetkili mahkemeler kurulmuş olması da doğal hakim ilkesini ihlal ederek söz konusu mahkemelere duyulan güveni erozyona uğratmaktadır.

5.4 OHAL KOMİSYONU BAŞVURUSU

Anket çalışmamıza katılan KHK'lıların %68'i komisyondan ret cevabı almıştır. Bu oran erkeklerde %71'e, 46-55 yaş grubunda %74'e çıkmaktadır. Kadınlarda ise %58'e düşmektedir.

Başvurusu hala beklemede olanların oranı %31'dir. Bu oran kadınlarda %42'ye, 25-35 yaş grubunda ise %38'e yükselmektedir.

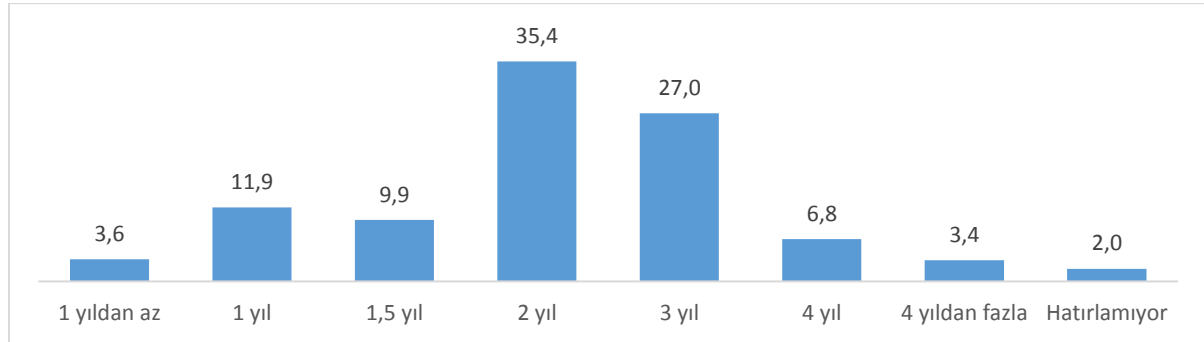
Raporumuzun başında da ifade ettiğimiz gibi, ülkenin genel antidemokratik korku atmosferinin etkisi ile göreve iade edilenlerin anketimize (4 kişi) ve derinlemesine görüşmelere (2 kişi) katılım oranı oldukça düşük olmuştur.

	Genel %	Kadın %	Erkek %	25-35 %	36-45 %	46-55 %	56+ %
Ret cevabı geldi	68	58	71	62	67	74	71
Hala beklemede, cevap gelmedi	31	42	28	38	32	26	29
Göreve iade cevabı geldi	0,5		0,6		0,7	0,4	
Toplam %	100	100	100	100	100	100	100
Kişi sayısı	863	184	676	183	405	234	41

5.5 KOMİSYONUN RET KARARI

5.5.1 Ret cevabı gelmesi ne kadar zaman aldı?

Komisyondan ret cevabı alanların %35'i başvurdukları tarihten 2 yıl sonra cevap alırken, %27'si 3 yıl sonra cevap alabilmiştir. Katılımcıların sadece %15'i 1 yıl içinde ret cevabı almıştır. %10 ise 4 yıl ve daha uzun sürede ret cevabı alabilmiştir.

“4 buçuk yıl boyunca yapılan yanlışlarla ilgili bir dönüş alamadık. 6-7 ay açığa alınma süreci de hesaba katıldığında 5 yıldır bu sivil ölümü yaşıyorum. Ve kendimi savunma hakkı verilmeden.” (39, erkek, öğretmen)

Yukardaki satırlarda katılımcımızın da belirttiği gibi ret cevabı alındıktan sonraki yargı süreçlerinde yaşanan beklemler de düşünüldüğünde, adil yargılanma hakkı kapsamında yer alan “makul bir sürede yargılanma” hakkının ağır bir şekilde ihlal edildiği açıktır²⁰. OHAL Komisyonu'nda harcanan 2-5 yıllık zamana ek olarak idare mahkemesi, istinaf, Danıştay, AYM, AİHM süreçlerinde yaklaşık 10 ila 15 yıl geçeceği tahmin edilmektedir. Ülkenin ortalama yaşam süresi göz önüne alındığında iç hukuk yolları tükenmeden ömürler tükenecektir.

²⁰AİHS madde 6: Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyumsuzluklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esaslı konusunda karar verecek olan, yaşayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir.

5.5.2 Ret gerekçeleri

Anketimize katılan ve OHAL Komisyonu başvuruları reddedilen KHK'lıların ret gerekçeleri aşağıdaki tabloda cinsiyet bazında yer almaktadır. Ret gerekçeleri arasında Bank Asya %28 ile ilk sırada yer almaktadır. Bu oran kadınlarda %31'e çıkmaktadır.

Sendika üyeliği (%25), irtibat/iltisak (%21), adli süreçler (%16) ve kurum kanaati (%16) diğer önemli ret gerekçeleri arasındadır. Katılımcıların %13'ü ret gerekçesini bilmediklerini belirtmişlerdir.

	Genel %	Kadın %	Erkek %
Bank Asya	28	31	28
Sendika üyeliği	25	29	24
İrtibat, iltisak	21	22	20
Yargı kararı/adli süreç/kesinleşmemiş yargı kararı	16	19	15
Kurum kanaati/kurum görüşü	16	13	16
Özel okul	10	13	10
Kimse yok mu derneği SMS	10	8	11
Gazete aboneliği	7	3	8
Gizli tanık ifadesi	7	4	7
Dernek üyeliği	6	7	6
Fişleme / kodlama	6		7
Bylock	5	2	5
Cihan medya	3	1	4
Sohbete katılma	1		1
HTS kayıtları	1		1
Bilmiyorum/Anlayamadım/gerekçe yok	13	15	13
Toplam %	174	166	176
Toplam Cevap	1024	176	848
Kişi sayısı	588	106	482

Ret gerekçeleri arasında bankaya para yatırmak, sendika üyeliği, çocuğunu özel okula yollamak, gazete aboneliği, dernek üyeliği, sosyal yardım sms'i atmak gibi hukuk dışı pek çok gerekçe bulunmaktadır. Anket çalışmamızda komisyondan ret alanlara "Komisyonun verdiği karar benim kişisel durumumu ele alan, hukuki gerekçelere sahip, adil bir karardır" ifadesine katılıp katılmadıklarını sorduk; %97 bu ifadeye hiç katılmadığını belirtmiştir.

KHK'lılar ret gerekçeleri ile ilgili detaylı bilgi alamamaktadırlar. Örneğin gerekçe kurum kanaati ise, çalıştıkları kurumdan hangi yetkilinin kendileri ile ilgili nasıl bir görüş bildirdiğini öğrenememektedirler.

Derinlemesine görüşme yaptığımız katılımcımızın aşağıdaki ifadesinde de vurgulandığı gibi kendilerinin ihraç edilmelerine neden olabilen kurumdan alınan subjektif görüş ile KHK'lıların kendilerini savunma hakkı engellenerek başvuruları reddedilmektedir.

"Kurum kanaati alıyolarlar, benim için tanıklık yapan, benim adımlı listeye koyan, husumetli olduğum müdüre soruyorlar beni, zaten ben o müdür yüzünden ihraç olmuşum, bu kadar da olmaz yani. Bana kendimi savunmak için hiçbir fırsat vermiyor, bu hangi hukuka sığar ki? Bana bir soracaksın, "niye oldu bu kardeşim, senin savunman nedir? En ilkel toplumlarda dahi ben duymadım ki bir insanı mahkeme etmeden, bir sormadan ceza verildiğini. Usulen bile sorulmuyor." (44,erkek,mimar)

OHAL Komisyonu kararlarında dayanak oluşturan “kurum kanaati” kavramı da hukuksuzluklara ve hak ihlallerine zemin oluşturmaktadır. Hukukçular kurum kanaatinin vahametini şu şekilde anlatmaktadır: *“Kurum kanaati en son kullanılan joker kartı gibi, en son onu çıkartıyor karşına ve elindeki her şeyi alıyor. Telefonla okul müdürünü arıyorlar o da “bana biraz Fetöcü gibi göründü bu arkadaş” dediği anda sen “terörist” oluyorsun. Mağdur bununla nasıl başa çıkacak?, “Kurum kanaati” denilen şeyin mağdur tarafından incelenilip karşı savunma geliştirilebilecek erişilebilir bir kaydı da yok. Mağdurlar sonraki mahkemelerde de göremiyorlar kurumlarından kimin kendileri hakkında ne dediğini”*

Çocuğunun gittiği özel okul ve okul için bankaya para yatırma nedeniyle ihraç edilen ve komisyon başvurusu reddedilen katılımcımız ret gerekçesinin hukuk dışılığını şöyle ifade etmektedir: *“Komisyondan ret kararı geldi, çocuğumun gittiği okul ve okul için para yatırmış olmam nedeniyle. Sonra Ankara İdare Mahkemesine başvurdum, mahkemeye katılacağım, kendimi ifade edeceğim, herkese 2’şer dakika ayırıyorlar, “Ben Manisa’dan geldim, bana fazla süre verin” dedim. Savunmamda “benim çocuğumun gittiği okula giden binlerce çocuk var, benim çocuğumun sınıfında kaymakamın, belediye başkanının hepsinin çocukları vardı. Niçin bu ayrımcılık? Bu suç değil” dedim, hakim “onu biz bilemeyiz” dedi.”(51, erkek, kurum şube müdür)*

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi madde 7’de *“Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan bir eylem veya ihmalden dolayı suçlu bulunamaz. Aynı biçimde, suçun işlendiği sırada uygulanabilir olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.”* denmektedir. Bank Asya’ya para yatırmak, OHAL döneminde kapatılmış bir sendikaya üye olmak, yine aynı dönemde kapatılmış bir özel okula çocuğunu göndermiş olmak ya da kapatılmış bir gazeteye abone olmak gibi ret gerekçeleriyle AİHS madde 7 ihlal edilmektedir, hem de 5 yıldır.

Ayrıca, siyasi veya bürokratik anlamda güçlü olan kişiler için suç unsuru sayılmayan sendika, banka, okul vb “kriterlerin”, böyle bir gücü olmayan insanlar için suç unsuru sayılarak terörizm gibi ağır bir suçla yaftalanıp sivil ölüme terkedilmeleri, Anayasanın 10. Maddesinde²¹ ve AİHS 14. Maddesinde²² düzenlenen ayrımcılık yasasının da ihlali niteliğindedir.

5.5.3 Komisyonun ret kararından sonra başvuru yargı yolları ve söz konusu yargı yollarına duyulan güven

Araştırmamıza katılan KHK’lılardan komisyondan ret cevabı alanların %95’i idari yargıya başvurduklarını belirtmişlerdir. İdari yargıya başvuranların %37’si idare mahkemesi, %36’sı ise bölge idare mahkemesi kararını beklemektedir. Komisyondan ret cevabı alanların %9’u Danıştaya başvurmuş, %9’u ise idare mahkemesinden de ret cevabı almıştır. %7 ise dosyasını artık takip edemediğini belirtenlerden ve cevap vermek istemeyenlerden oluşmaktadır.

Komisyonun ve ilgili yargı organlarının kamuya açık verilerinin analizinden Komisyon ve sonraki yargı yollarında her aşamada hak aramaktan vazgeçen önemli sayıda KHK mağdurunun olduğu da görülmektedir. Bu durum hak arama süreçlerinin etkililiğine duyulan güvenin zayıflığının bir diğer göstergesi olduğu gibi aynı zamanda mağdurların içine düşürüldüğü büyük umutsuzluğu da gözler önüne sermektedir.

²¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> bkz madde 10

²² https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf bkz madde 7 ve madde 14

KHK'lıların yargısal süreçlerine ilişkin 2020 Yılı sonu itibari ile kamuoyuna açıklanan resmi rakamlara göre:

1- Komisyona Başvuru Sayısı:

125.678 KHK ile kamu görevinden çıkartılan kişi sayısı

123.025 OHAL Komisyonuna başvuran kişi sayısı

2653 kişi Başvuru yapmadı (%2,11)

2- Komisyonun Ret Kararı Sayısı:

123.025 OHAL Komisyonuna başvuran kişi sayısı

96.717 kişi Komisyondan ret kararı aldı (%78,62)

3- İdare Mahkemesine Başvuru Sayısı:

96.717 kişi Komisyondan ret aldı

91.052 kişi İdare Mahkemesine başvuru yaptı

5665 kişi başvuru yapmadı (%5,86)

4- İdare Mahkemesi Karar Sayısı:

91.052 kişi İdare Mahkemesine Başvuru yaptı

50.328 Karar çıktı (Kesin oran belli olmamakla birlikte sosyal ortamlarda ve ilgili gruplarda yapılan paylaşımlardan %1 iade oranı olduğu düşünülüyor)

5- İstinaf Başvuru Sayısı:

50.328 kişi için İlk Derece İdare Mahkemesinden karar çıktı

25.943 kişi İstinaf Mahkemesi başvurusu yapıldı

24.385 kişi başvuru yapmadı (%48,45).

6- İstinaf Karar Sayısı:

25.943 kişi İstinaf başvurusu yaptı

6.725 kişi için karar çıktı (Belli olmamakla birlikte sosyal ortamlarda ve ilgili gruplarda yapılan paylaşımlardan %0,01 -binde bir- iade oranı olduğu düşünülüyor.)

7- Danıştay Başvuru Sayısı:

6.725 kişi için İstinaf Kararı çıktı

5.963 Danıştay Başvurusu yapıldı

762 kişi başvuru yapmadı (%11,33).

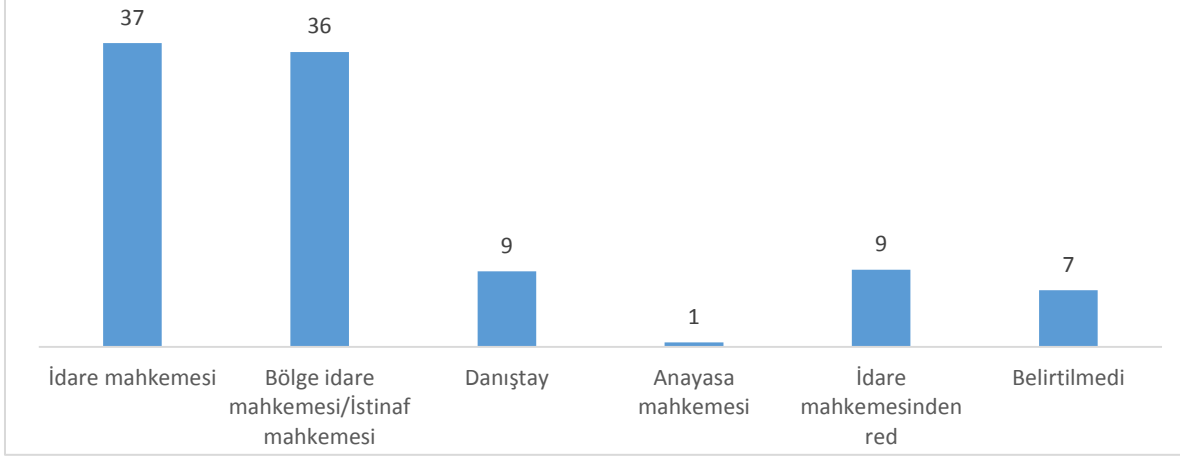
8- Danıştay'dan kaç karar çıktığına ilişkin kamuoyuna veri açıklanmamıştır. 3 yıldır bekleyen dosyalar vardır.

Sonuç olarak:

125.678 kişi KHK ile ihraç edilmiş ve bunlardan sadece 5.963 kadarı (%4,74) Danıştay aşamasına gelebilmiştir.²³

Danıştay ise beklemekte ve karar vermemektedir.

Araştırma bulgularına geri dönersek, AYM aşamasına gelebilenlerin oranı sadece %1'dir (3 kişi). AİHM aşamasına gelebilen ise hiç bulunmamaktadır. Bunu KHK'luların geneli için de söyleyebiliriz. Komisyonun kurulduğu tarihi baz alırsak 4 yıldır, ilk KHK'ları baz alırsak 5 yıldır iç hukuk yolları tüketilememiştir.

Ankete katılan KHK mağdurlarının büyük çoğunluğu (%94) dava süreci olumsuz sonuçlanırsa AYM'ye başvuracaklarını belirtmişlerdir. İç hukuk yollarından sonuç alınamazsa katılımcıların neredeyse tamamı (%97) AİHM'e başvuracaklarını vurgulamışlardır.

Derinlemesine görüşmeler yaptığımız katılımcılarımız arasında komisyondan ret cevabı alanların hepsi idari yargı başvurularını yapmışlardır. Ancak önlerinde uzayıp giden bu "yargı yoluna" hiç güvenmediklerini söyleyebiliriz. Buna AYM ve AİHM de dâhildir.

"Bölge idare mahkemesinden sonra Danıştay, temyiz, AYM, böyle bir ömür tamamlayacağız gibime geliyor. İdare mahkemesi de 2 yıl sürecektir gibi. Amaç iç hukuk yollarını tüketmek ama tüketsek ne olur, benim AİHM'e de pek inancım yok. Ancak ünlü insanlarla ilgili karar çıkıyor AİHM'den. Benim gibi sıradan bir insan kimsenin umurunda olmuyor, AİHM de olsa AYM de olsa. Bizimkisi artık rüzgarın yön değiştirmesine bağlı, biz bunu bekliyoruz, çünkü bunun hukuki bir yolu yok" (44, erkek, mimar)

"Mevcut yargı yollarının tamamını takip edeceğim. Onlardan sonuç almayı, adil bir şekilde değerlendirme yapılmasını beklemiyorum. Tamamen hepsinin siyasi iktidarın güdümünde olduğunu düşünüyorum. Yine de bu benim her şeyden vazgeçip hukuki yolları denememe bir engel değil."(39, erkek, öğretmen)

Diğer yandan kamuoyunda ve medyada yaygın şekilde tartışılan hatta Parlamentoda da gündeme getirilen rüşvetle bazı dosyalarda mağdurlar lehine karar verildiğine ilişkin "FETÖ Borsası" iddiaları da adalet ve hak arama mekanizmalarına güveni sarsmaktadır. Her ne kadar OHAL Komisyonu 23 Haziran 2021 tarihinde kısa bir açıklama ile bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını belirtmiş²⁴ ise de kamuoyundaki olumsuz kanaat devam etmektedir.

²³ <https://twitter.com/nmelihkutlu/status/1469195987663134726>

²⁴ <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/duyurular>

Karar süreçlerinin sürekli uzaması, bir sonraki aşamanın ne kadar süreceğinin belli olmaması KHK mağdurları için travmatik bir durum oluşturmaktadır. Eşi de KHK'lı olan ve bir süredir tutuklu bulunan katılımcımız bu travmanın çocuklarını da etkilediğini söylemektedir: *“Belirsizlik travma hepimiz için. Benim kızım babasına çok düşkün, çok başarılı bir öğrenci olmasına rağmen, şu anda hiç derslerine asılmıyor. Ben de kendi haline bıraktım. Büyük oğlumda inanılmaz bir karamsarlık var geleceğe dair.”* (51, kadın, öğretmen)

Eylül 2019'da idare mahkemesine duruşmalı dava açan 39 yaşındaki öğretmen katılımcımız, 2 yıldır bir duruşma günü bile verilmediğini belirtmiştir. İdare mahkemesinden ne zaman sonuç beklediğini sorduğumuzda son derece çarpıcı olan şu cevabı aldık: *“Açıklanana göre benim dosyam 7 binlerde şu anda ise daha 2 binlerdeler. Ama sınıflandırmayı neye göre yapıyorlar bilmiyoruz. Çünkü retlerden Danıştay'a filan başvurular var. Bir öngöründe bulunamıyorum.”*

OHAL Komisyonu ret kararından sonra başvuru yargı yollarında da mağdurlar dosyalarıyla ilgili bilgilere ulaşamamaktadırlar. Dosyası istinaf mahkemesinde olan bir katılımcımız bu durumu şöyle özetlemektedir: *“E-devletten bakıyorum, hala komisyon önünde diyor, ama ne oluyor ne bitiyor bilmiyorum tabii. Dosyaya ulaşabiliyorum ama bazı bilgileri saklıyorlar, bazılarını görebiliyorsunuz sadece. Mahkemedeki beyanlarımın hiçbiri dosyada yok. Mahkemeler hukuk ciddiyetinden çok uzaklar.”* (51, erkek, kurum şube müdürü)

“İnsanların hayatını kaydıran bu süreç, komisyondan idare mahkemesine kadar hiçbir yerde, “bir de ben sorayım bakayım” demene olanak tanımıyor. Bir insanın beş yıl böyle bir belirsizlik içinde bırakılması kabul edilebilir mi?”

Kerem Altıparmak'ın yukardaki satırlarda ifade ettiği gibi KHK mağdurları hiç bir aşamada *“Getirin benim hakkımda ihbarda bulunanı, ben de dinleyeyim”* diyememektedir. Oysa BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinde *“herkesin itham edildiği suçla ilgili olarak tam bir eşitlik içinde, aleyhindeki tanıklara soru sorması ya da sordurabilmesi ve lehindeki tanıkların da aynı şekilde sorgulanabilmesi”* hakkı güvence altına alınmıştır²⁵.

5.6 KOMİSYONDA İNCELEMEDE OLAN BAŞVURULAR

Komisyonun Ekim 2021'de yaptığı son açıklamaya göre hala cevaplanmayan 8.343 başvuru bulunmaktadır. Bu rakam toplam başvuruların %7'sidir. Cevap bekleyen 8.343 kişi, 5 yıldır hiçbir yargı yoluna başvurabilmiş değil. Komisyon başvurusuna cevap bekleyen KHK'luların maruz kaldığı o kadar çok belirsizlik var ki; dosyaların neye göre, hangi sırayla incelendiği belli değil, dosyalarında ne olduğu belli değil ve hangi kriterlere göre değerlendirileceği belli değil. İlk KHK lar ile işten atılıp 4 yıldan fazla süredir hala karar bekleyenlerin olması ise iş yükü vb mantıklı gerekçeler ile açıklanamayacak bir durumdur.

Başvurusu cevaplanmayanlar arasında KESK'liler ve barış akademisyenleri dikkat çekmektedir. KESK'ın 16 Mart 2021 tarihinde kamuoyuna açık mektubunda belirttiği gibi, KESK üyelerine ait karara bağlanmayan 2.400 dosya bulunmaktadır. Bu sayı karara bağlanmamış dosyaların içinde %15'in üzerinde yüksek bir orana sahip. KESK açık mektubunda bu oranın yüksekliğinin kasıtlı bir geciktirmeye karşı karşıya olduklarını gösterdiğini belirtmektedir.²⁶

²⁵ <https://www.ihd.org.tr/sasve-medenihaklar-uluslararası-slees/> bkz madde 14, par 3

²⁶ <https://kesk.org.tr/2021/03/16/kamuoyuna-acik-mektup/>

406 imzacı akademisyenden 28 Ekim 2021 tarihine kadar hiçbirinin başvurusu cevaplanmamıştır. Ekim ayında başlayan ret kararları, Kasım ayında da devam etmiştir.²⁷ Birden bire barış akademisyenleri hakkında verilmeye başlanan ret kararları, bazı akademisyenlerin AİHM'e yaptıkları başvurunun hükümete bildirilmesine bağlanmaktadır. AİHM başvuruları, OHAL Komisyonu'nun adil yargılanma hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle yapılmıştır.²⁸

Barış akademisyenlerinin maruz kaldığı bir başka hukuksuzluk ise AYM'nin barış bildirisini hakkında verdiği "ifade özgürlüğü" kararının tamamen göz ardı edilmesidir.²⁹ Bu karara rağmen ve haklarında başka hiçbir iddia olmamasına rağmen barış akademisyenleri görevlerine iade edilmemektedirler. AYM kararını komisyona hemen bildirdiklerini belirten Cenk Yiğiter bu konuda komisyonun ve diğer idare mahkemelerinin tutumunu şöyle özetlemektedir: "Ama OHAL Komisyonu ve diğer idare mahkemeleri biz suçla ilgilenmiyorlar. Sen beraat etmiş olabilirsin biz irtibat, iltisak, idari tasarruf filan onlara bakıyoruz diyorlar. Peki ceza hukuku içinde değilsen bu hangi hukuk alanı o zaman? Böyle bir hukuk alanı da yok. Bu adeta istisnai bir hukuk alanı."

"Bu belirsizlik, bastığınız zemine güvenmeme durumu biraz kalıcı bir şey gibi görünüyor."

Yukardaki satırlar 5 yıldır adalete erişimi mümkün olmayan bir barış akademisyenine ait. Makul sürede, adil yargılanma hakları ellerinden alınmış olan tüm KHK'lılar gibi, yıllardır içinde buldukları belirsizlik ağır bir yüke dönüşmüş durumda. Anket bulgularına göre, komisyondan cevap bekleyen KHK'lıların %71'i bu belirsizliğin hayatlarını "çok etkilediğini" belirtmişlerdir.

"Geciken adalet, adalet değildir" sözünün çarpıcı birer örneği olarak, görüştüğümüz iki barış akademisyeni de görevlerine iade edilseler de, artık akademiye dönmeyi pek düşünmediklerini ifade etmektedirler.

"Kişisel olarak kaygı seviyenizi arttırıyor. Hem maddi hem manevi olarak. Maddi olarak sadece hayatta kalma seviyesinden çıkmak istiyorsunuz. Hakkımı geri almak istiyorum ama geri dönmeyi pek düşünmüyorum. Politik olarak hepimiz geri dönersek dönerim tabi ki. Ama insani olarak zor olacak. Geri dönüp herkesle yüz yüze bakmak zor. Kişisel olarak hayatı döndürmeye çalışıyorsunuz ama esas sorun haksızlık meselesi, adaletin yerini bulacağına güvenememek."(42, kadın, barış akademisyeni)

"Belirsizlik artık normalleşti. Artık bunu düşünmeyeli çok oldu. Komisyon kararı ile ilgili ret alacağımı biliyorum ona göre hazırlanıyorum. Tersinden olursa komisyon kabul ederse ne olur diye düşündüğümde isteyip istemediğimden emin değilim. Akademisyenlikten uzaklaştım. Mesleğe, kuruma küstüm." (41, erkek, barış akademisyeni)

"Adaletle inancının zayıflaması umutsuzluk demek, bu haksızlık yaşama sevincinizi elinizden alıyor, hayata tutunma gerekçelerinizi elinizden alıyor."

Raporun önceki bölümlerinde de vurguladığımız gibi yaptığımız görüşmelerde KHK mağdurlarının adalete olan inançlarının zayıfladığını gözlemledik. Bu durum başvurularına hala bir cevap alamayanlarda daha da belirgindir. Adaletle olan inancın zayıflaması ise katılımcımızın yukarıdaki satırlarda belirttiği gibi hayatla olan ilişkimizi bozmaktadır.

"Zaten hayatınızın bir aşamasında böyle bir belirsizlik sizi fazlasıyla rahatsız eder. Ama bunun üzerine hukuka ve adalete inancınızı yitiriyorsunuz ki bu başlı başına bir sorun. Boşuna çabaladığınızı düşünüyorsunuz. Benim zaten başından beri komisyonla ilgili bir beklentim yok, adalet tecelli etmeyecek gibi gözüküyor. Ya da çok uzun sürecek, asıl sorun burada." (48, erkek, bakanlıkta uzman)

²⁷ <https://www.gazeteduvar.com.tr/ohal-komisyonu-baris-akademisyenlerinin-basvurusunu-yine-reddetti-haber-1541565>

²⁸ <https://twitter.com/keremaltiparmak/status/1455981563078971392?s=24>

²⁹ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/bildiriye-imza-atan-akademisyenlerin-cezalandirilmalari-nedeniyle-ifade-ozgurluklerinin-ihlal-edilmesi/>

Anket çalışmamızda Komisyondan cevap bekleyenlere “neden hala başvurularının cevaplanmadığını sorduk”, verilen cevaplar genellikle aşağıdaki örnekler gibiydi:

“Ret gerekçesi için bir şey uydurmaya çalışıyorlar.”

“Karar vermediler. Hala bekliyoruz. Henüz suçumu bilmiyorum.”

“Çünkü bu psikolojik işkence metodu olarak tüm toplumu istedikleri gibi biçimlendirmelerine yardımcı oluyor. “Bakın biz sizi de bu hale getiririz” deyip kamu personeline istediklerini yaptırabiliyorlar.”

“Ret verecek bahaneleri, iade edecek cesaretleri yok, bu yüzden.”

“Hiçbir cevap bulamıyorum, insanlık dışı bir durum, hukukun olmaması.”

“Adli bir davam olmadı. Bulamadıkları bir şey arıyorlar herhalde.”

“Suç unsuru bulamadı ama göreve iade de etmek istemiyor. Cevap vermeyerek cezalandırıyor diye düşünüyorum.”

“Komisyon sorun çözmek için değil, süreci mümkün olduğunca uzatmak için çalışıyor.”

“Araştıralım belki bir şey çıkar. Biraz daha sürünsün. Usansın, hakkını aramaktan vazgeçsin.”

“Siyasi sebeplerle KESK bileşenlerinin bilinçli bekletildiğini düşünüyorum.”

Komisyondan 4 yıldır cevap bekleyen KHK’lılar bu bekleyişi insanlık dışı bir durum, bir tür psikolojik işkence olarak tanımlamaktadırlar. Bu belirsizlik içinde ağır insan hakları ihlalleri barındırmaktadır. Adil yargılanma, makul sürede adalete erişim, kendini savunma hakları, masumiyet karinesi ve yasalar karşısında eşitlik ilkesi ihlal edilmektedir.

5.7 GÖREVE İADE OLANLAR

Raporun yöntem kısmında da belirttiğimiz gibi hem derinlemesine görüşmelerde, hem de anket çalışmasında göreve iade edilen katılımcı bulmakta zorlandık. Derinlemesine görüşmelerde iade edilen katılımcı sayımız sadece 2 olabildiği. Anket çalışmasına ise sadece 4 kişi katılım sağlamıştır. Dolayısıyla bu konuyla ilgili bulgularımızın sınırlı olduğunu vurgulamalıyız.

Öncelikle bilgi alma hakkının ihlaliyle başlamak istiyoruz. Yaklaşık 1 yıl önce göreve iade edilen katılımcımız hangi gerekçeyle ihraç edildiğini bilmediği gibi, hangi gerekçeyle göreve iade edildiğini de öğrenememiştir.

“En ufak bir yazı, herhangi bir bilgi gelmedi, iadeden sonra da yazılı bir şey almadım ben. Nasıl iade oldum, neye dayanarak iade oldum bilmiyorum. Milli eğitimden öyle bir bilgi de gelmedi. Ekranda gördüğüm o yeşil yazı sadece.” (39, kadın, öğretmen)

Göreve iade edilen KHK’lılar sadece ihraçla iade arasındaki süreye ait maaşlarını alabilmektedirler. Maaşlara yasal faiz uygulanmamaktadır, öğretmenlere ek ders ücreti verilmemektedir. Vergiler üst dilimden hesaplanarak ödenecek birikmiş ücret miktarı ciddi oranda düşürülmektedir. Ayrıca mağdurlar bu süreçte uğradıkları maddi ve manevi kayıplar için tazminat da talep edememektedirler.³⁰Anket çalışmasına katılan 4 kişi de göreve iade edildikten sonra haklarını tam olarak alamadıklarını belirtmişlerdir.

³⁰ <https://kararlar.ombudsman.gov.tr/Arama/Download?url=20200514%5C125227%5CYayin%5CKarar-2020-42886.pdf&tarih=2020-07-28T10:50:48.91779>

Komisyon tarafından iade edilme süresi ise 3 yıl ile 4 yıl arasında değişmektedir. İdare mahkemeleri genel olarak komisyonun kararını onaylamakta; çok az sayıdaki iade kararları ise yine yıllarca süren süreçlerden sonra gerçekleşmektedir.

İade kararı alanların atanmasına ilişkin yasada “Kurumlar, bildirim veya atama teklif tarihini takip eden otuz gün içerisinde atama işlemlerini tamamlar.” şeklinde açık hüküm bulunmasına rağmen bir çok olayda işe başlatılma aylarca geciktirilebilmektedir³¹. Gecikmenin nedeninin “görevden atılma ile iade arasında geçen sürede mağdurların ne yaptığının araştırılması” olarak açıklanması ise hukuki açıdan ve insan hakları bağlamında yeni bir ihlalin adeta itirafı niteliğindedir³². Komisyon ve yargı süreçlerinde zaten AİHM içtihatlarına da aykırı şekilde çok fazla geciktirilen adaletin iade kararından sonra da bu şekilde geciktirilmesi bir nevi hukuk dışı cezalandırma niteliğinde olduğu için haksızdır.

İade edilenler, KHK’lı olmanın mesleklerinde yükselmelerini büyük ölçüde zorlaştıracağını düşünmektedirler. Derinlemesine görüşme yaptığımız iade edilen öğretmenler daha önce çalıştıkları okullarda devam edebileceklerini belirtmişlerdir. Ancak akademisyenler için bu geçerli değildir. İhraç edilen akademisyenlerin, eğer iade edilirlerse İstanbul, Ankara ve İzmir’deki bir üniversitede çalışma hakları bulunmamaktadır. Barış akademisyeni katılımcımız bunun da bir çeşit cezalandırma pratiği olduğunu belirtmektedir : *“Diyelim ki geri dönüyorsunuz atıldığınız yerlere geri göndermiyor sizi. İstanbul, Ankara, İzmir dışında 3 şehir seçiyorsunuz, bunlardan birine gönderiyorlar. AİHM bunu sordu çünkü a da bir nevi cezalandırma pratiğinin devam ettirilmesi aslında. Benim mesela 9 yaşında oğlum var. Tamam seçeyim ama gittiğiniz yerde damgalanmış olacaksınız. Çocukla birlikte daha da zor. Yeniden cezalandıran bir şey bu. Belki de pek çoğumuz o yerlere gitmeyi haklarımızı alıp istifa edeceğiz.”* (42, kadın, barış akademisyeni)

OHAL Komisyonu ve yargısal süreçlerin çok detaylı incelemelerinden sonra görevlerine iade edilenler ile ilgili olarak 7075 sayılı “Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun” da hak ihlali niteliğinde düzenlemeler içermektedir. Göreve iade edilenler oldukça ağır hak ihlallerine maruz kalmalarına karşın tazminat talep edememektedir. Ayrıca tam olarak aklanmış sayılmamakta yasal düzenlemeler ile adeta bir “olağan şüpheli” konumuna konularak masumiyet karinesi bir kez daha ihlal edilmekte; diğer çalışanlar ile eşit statüde olamamaktadır. ³³

Kanununun 10. maddesinde yer alan *“Ancak müdür yardımcısı veya daha üstü ile bunlara eşdeğer yöneticilik görevinde bulunmakta iken kamu görevinden çıkarılmış olanların atamalarında, söz konusu yöneticilik görevlerinden önce buldukları kadro ve pozisyon unvanları dikkate alınır.”* hükmü Anayasa Mahkemesi tarafından “kuralla özel hayata saygı gösterilmesi hakkına getirilen sınırlama demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olmadığı gibi ölçülülük ilkesini de ihlal etmekte” olduğu gerekçesi ile 24 Aralık 2019 tarihinde iptal edilmiştir. ³⁴

Kanununun ilk halinde akademisyenlerden işlerine iade edilenlere yönelik getirilen hak ihlali niteliğindeki kısıtlamalara benzer şekilde; işlerine iade edilen Türk Silahlı Kuvvetleri ile genel kolluk kuvvetleri personeli ve Dışişleri Bakanlığı diplomatik kariyer memurlarına ilişkin kararların uygulanmasına ilişkin yeni kısıtlamalar 25 Temmuz 2018 tarihinde Kanuna eklenen 10/A maddesi ile düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile iade edilenler eski aktif görevlerine değil pasif görev niteliğindeki araştırma merkezlerine şahsa bağlı kadrolarla atanabilecektir. ³⁵

³¹ <https://www.indyrturk.com/node/428201/haber/ohal-komisyonu-g%C3%B6reve-iade-etti-10-ayd%C4%B1r-i%C5%9Fba%C5%9F%C4%B1-yapamayanlar-var-i-CC%87%C3%A7i%C5%9Fleri>

³² <https://www.memurlar.net/haber/997451/iade-edilecek-personelin-acikta-iken-ne-yaptigi-sorusturuluyor.html>

³³ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7075.pdf> bkz madde 10

³⁴ <https://www.anayasa.gov.tr/media/6545/2018-159.pdf>

³⁵ <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/07/18/iade-edilen-polis-ve-asker-arastirma-merkezine>

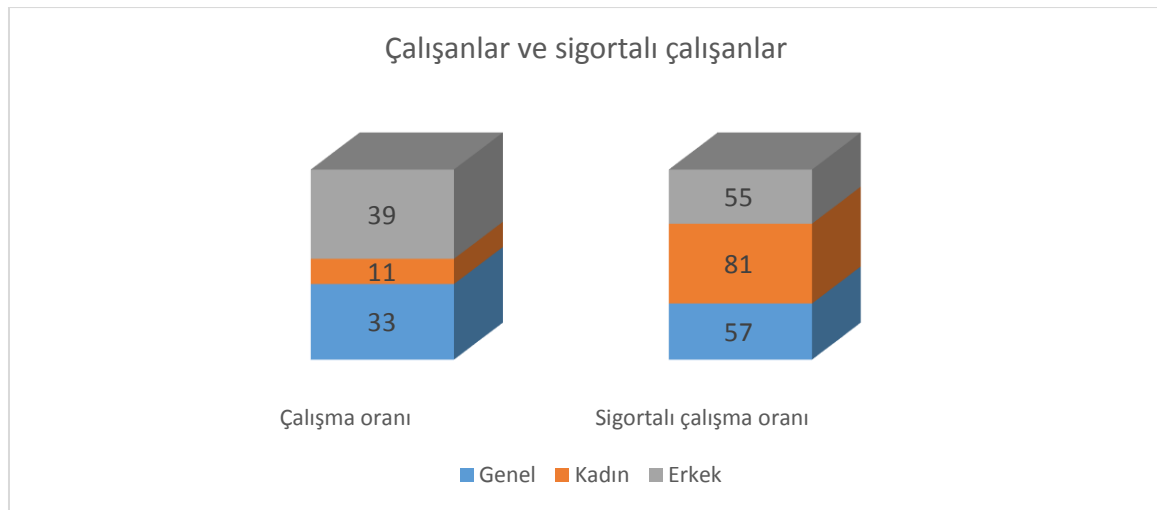
5.8 SİVİL ÖLÜM DURUMU

Çoğumuz ilk kez OHAL KHK'larından sonra tanıştık "sivil ölüm" kavramıyla. Anket bulgularına göre KHK'luların %98'i maruz bırakıldıkları şartların sivil ölüm olarak nitelendirilmesine katılmaktadır. Tam olarak nedir sivil ölüm? Kerem Altıparmak bu kavramın arka planını şöyle özetlemektedir: "*Hannah Arendt'den beri gelen "haklara sahip olma hakkı" meselesi. Medeni ölüm bedenen yaşayan ama politik olarak ölen, haklara sahip olamayan insanı ifade etmek için kullanıyordu. Mesela KHK'lı hukukçulara şimdi avukatlık ruhsatı veriliyor ama ilk başlarda ihraç edilen bir hoca, hukukçu, avukatlık yapmak istiyor ama yapamıyor, yurt dışına çıkmak istiyor çıkamıyor, özel üniversitede çalışayım diyor çalışmıyor. Aslında biyolojik olarak yaşıyor ama haklara sahip değil. 2019 seçimlerinde seçilmiş kişilerin mazbataları da iptal edildi. Aslında seçilemeyen kişi de. Arendt bu kavramı mülteciler üstünden anlatıyordu. Yani bir insan vatandaşa zaten anayasal hakları var, insan haklarına ihtiyacı yok..."*

Raporun giriş bölümünde de vurguladığımız gibi, KHK'lular kamu görevinden ömür boyu men edilerek bir anlamda yurttaşlık hakkını da kaybetmiş oldular. Barış akademisyeni Cenk Yiğiter'in ihraç edildikten sonra lisans eğitimi hakkının engellenmesi buna iyi bir örnektir. Sınavını kazandığı İletişim Fakültesine kayıt yaptırması yönetmelik değişikliğiyle engellenmişti.³⁶

Tam doçentlik almak üzere başvuruda bulunduğu dönemde ihraç edilen barış akademisyeni katılımcımızın kadroya bağlı olmadığı halde doçentlik hakkı verilmemiştir: "*Doçentlik hakkım için başvurduğum mahkemeyi kaybettim, üst mahkemeyi de kaybettim. Anayasa mahkemesine gitti kaybettim. Sonra geçici 4.madede yaptılar. İhraçtan dolayı etkilenen bir durumunuz varsa o kuruma şikâyetinde bulunun diye. Ben de üniversitelerarası kuruma yazdım. Tamam ihraç olduk ama doçentlik buna bağlı değil diye başvurdum. Karar yeni geldi. KHK'nın önünde yazılı, terör örgütü, irtibatlı gibi tüm bu ibareyi koymuş ve "ceza almış da olsanız, ertelenmiş de olsa ve beraat da etmiş olsanız (aynı kefeye koymuş hepsini) siz kamu görevinden ihraç edildiniz siz göreve dönene kadar doçentlik sürenizi başlatmayacağız" diyordu."*(42, kadın, barış akademisyeni)

KHK'lular sadece kamuda değil özel sektörde de iş bulamadılar. Hatta kendi işlerini kurmaları bile engellendi³⁷. Bu konudaki araştırma bulgularına göre KHK'luların sadece %33'ü çalışmaktadır, bu oran kadınlarda %11'e düşmektedir. Çalışanların ise sadece %57'si sigortalıdır, bu oran kadınlarda %81'e çıkmaktadır. Özellikle erkek KHK luların kendi eğitimi ve kariyerini bir kenara koyarak sigortasız da olsa "ne iş olsa yapma" noktasına geldiği anlaşılmaktadır. Aylık gelir ihraç edilmeden önce ortalama 6.000 TL iken, ihraçtan sonra ortalama 2.500 TL'ye düşmüştür.

³⁶ <https://m.bianet.org/bianet/egitim/206313-akademisyen-cenk-yigiter-ogrenci-oluyorum>

³⁷ <https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2019/11/26/khkli-oldugu-icin-is-yeri-ruhsati-alamadi-artik-korkmuyorum>

Derinlemesine görüşme yaptığımız katılımcılarımızın “sivil ölümü” nasıl deneyimlediklerine ilişkin çarpıcı örnekler aşağıda yer almaktadır:

“O zamana kadar görüştüğünüz insanlar, akrabalarınız telefonu filan kesiyor. Aramıyorlar. Bizim bahçe kapısı var, her kapı aralandığında perdenin ucundan korkuyla bakıyorduk. Herhangi bir suçum olmadığını biliyorum ama o kadar suçsuz insanın başına o kadar acayip şeyler geliyor ki. Yani o travmatik süreci hatırlamak da konuşma da istemiyor insan. En azından o psikolojik travma geçti. Kızımız sayesinde yaşamaya devam ediyoruz.”
(48, erkek, bakanlıkta uzman)

“14 gün karantinada kaldık, bir Allahın kulu arayıp da birşeye ihtiyacınız var mı diye sormadı. Eğitimden gelen küçük bir katkı var, onunla ve köşedeki biraz paramızla geçinmeye çalıştık. Devlet sizi terörist ilan edince, bir zaman sonra aileniz, çevreniz de o şeye inanmaya başlıyor. Şunu yapmasaydın olmazdı gibi şeyler söylüyorlar. Ben hiç bir şeyden pişman değilim, şu anda da mücadeleme devam ediyorum.” (45, erkek, öğretmen)

“AYM kararına göre hakkında soruşturma olanlar avukatlık yapabiliyor ama oğlum yapamıyor. Oğlumun psikolojisi kötü, 27 yaşında. Biz üçümüz aynı gün gözaltına alındık, eşim, ben ve büyük oğlum. Oğlum 4 gün gözaltına kaldı. Kendi bürosunda birlikte çalıştığı avukatlar ifadesinde bulunmak istemediler.”
(51, kadın, öğretmen)

“Bizim kişisel hayatımız siyasal olarak kurulmuştu ben hala siyasete gitmekte zorlanıyorum. 18 yaşından beri girdiğiniz kuruma giremiyorsunuz, yasak! Oradaki bir arkadaşım bahçesine girebiliyorum sadece ama kimseyi görmek istemiyorum.” (42, kadın, barış akademisyeni)

KHK’lıların %36’sı “ailem ve yakın akrabalarım bu süreçte bana maddi ve manevi destek oldular” ifadesine katılmamaktadır. Bu bulgudan yola çıkarak KHK mağdurlarının en az 3’de 1’inin ailesi ve yakın akrabaları tarafından da dışlandıklarını söyleyebiliriz. Bu oran sosyal çevre ve dostlar söz konusu olduğunda %65’e çıkmaktadır.

KHK’lıların içinde buldukları durumdan çocuklarının ve diğer aile bireylerinin kariyerlerinin de etkilendiğini düşünenlerin oranı %93’dür. İhraçlardan sonra yaşanan hak ihlalleri arasında “cezanın şahsiliği”³⁸ ilkesinin ihlal edildiği pek çok durum da söz konusudur. Katılımcılarımız arasında eşi, oğlu, annesi, babası hakkında soruşturma açılanlar, hapsedilenler ve mesleklerini icra edemeyenler bulunmaktadır: *“Büyük oğlum avukat, ruhsatını aldı, bizden dolayı ona da dava açıldı. Benimle ilgili olumlu kararı vermeyen idare mahkemesi oğlumla ilgili olumsuz kararı jet hızıyla verdi, bakın ne kadar tarafgir davranıyorlar. Ruhsatını iptal ettiler, biz Danıştay’a götürdük, Danıştay da savsaklıyor. Çünkü bizimle ilgili olumlu bir karar çıkması istenmiyor.”* (51, kadın öğretmen)

KHK’lılık durumu SGK belgelerine de işlendiği için özel sektör KHK’lıları istihdam etmekten korkmaktadır. Az sayıda işveren genellikle sigortasız yani kayıtdışı bir yöntemle oldukça düşük ücretler ile iş vermektedir. KHK’lı doktorlar belirli şartlar altında özel sektörde çalışabilirken eşitlik ilkesine aykırı bir şekilde öğretmenler özel sektörde öğretmenlik yapamamaktadır. Hatta bazı örneklerde okullara servis hizmeti veren özel sektör firmalarında şoför olarak dahi çalışmaları engellenmektedir.³⁹

Hak ihlallerinin yanı sıra sivil ölüm durumunu ortaya koyan adaletsizlikleri Cenk Yiğiter bir paylaşımında şöyle ortaya koymuştur: *“Bir KHK’lı milletvekili olabilir. Seçilirse TBMM Başkanı dahi olabilir. Belediye başkanı olabilir. Ancak Ankara Üniversitesi’nde öğrenci olamaz. Avukat olamaz. Özel okulda öğretmen olamaz. Hekimse zorunlu hizmetini yapamaz. Pasaport alamaz.”*⁴⁰

³⁸

[https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5#:~:text=Madde%2020%2D%20\(1\)%20Ceza,g%C3%BCvenlik%20tedbiri%20niteli%C4%9Findeki%20yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%20sakl%C4%B1d%C4%B1r.Bkz madde 20](https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5#:~:text=Madde%2020%2D%20(1)%20Ceza,g%C3%BCvenlik%20tedbiri%20niteli%C4%9Findeki%20yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%20sakl%C4%B1d%C4%B1r.Bkz madde 20)

³⁹ <https://www.gazeteduvar.com.tr/khkli-ogretmenin-okul-servis-soforlugu-belgesi-iptal-edildi-haber-1541061>

⁴⁰ <https://twitter.com/cenkuyigiter/status/1085492519188774912>

Hukukçu KHK'lıların avukatlık yapmaları, hatta eğitim hakkının ihlali niteliğinde uygulamalar ile Barolarda Avukatlık Stajı yapmaları Avukatlık Kanununa aykırı şekilde engellenmiştir. Anayasa Mahkemesinin bu engellemelerin anayasaya aykırı olduğuna ilişkin 15 Nisan 2021 tarihinde almış olduğu karara⁴¹ rağmen engellemeler sürmektedir. KHK'lıların arabuluculuk ve bilirkişilik yapmaları ise kanunlara eklenen özel hükümlerle yasaklanmıştır.⁴² Avrupa Birliği 2021 Yılı Türkiye Raporu'nda Avukatlık hakkının Temmuz 2020'de verilen AYM kararına da aykırı bir şekilde engellenmesinin KHKlıların mesleklerini icra etme haklarının ihlali niteliğinde olduğu vurgulanmıştır.⁴³

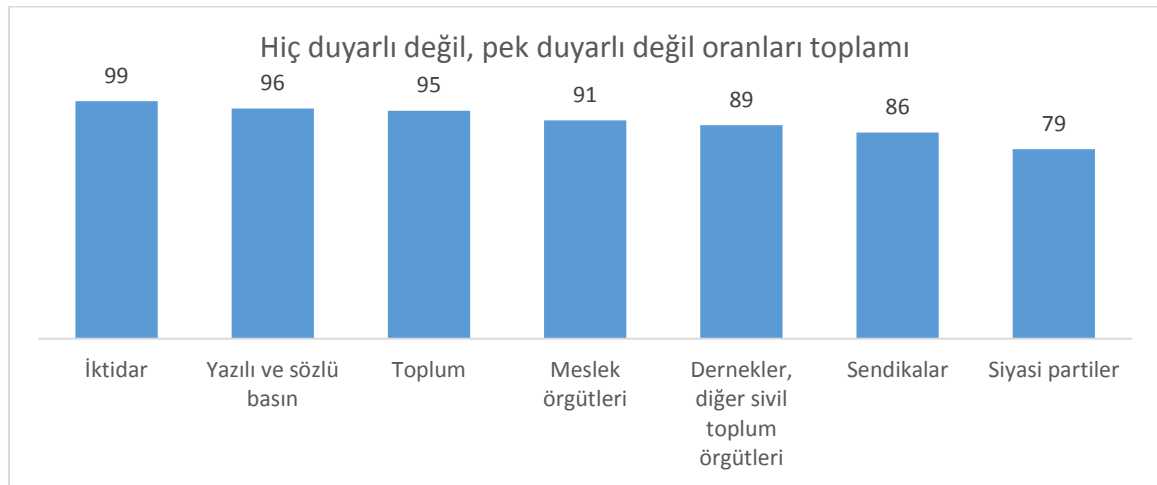
Siyasi ve bürokratik gücü olanlar için suç sayılmayıp böyle bir gücü olmayanlar için "terörizm" ile suçlanma, işlerinden çıkartılma ve sivil ölüme mahkum edilme ile sonuçlanan KHK süreçleri ayrımcılık yasağını⁴⁴ ihlal eder niteliktedir.

Tüm bu yaşananlar sivil ölüm durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun ötesinde KHK'lılar ve yakınları arasında yaygın bir intihar durumu da söz konusudur. Yine kanser gibi yaşanan baskıya bağlı nedenlerle ağır hastalıklara yakalananlara ve bu hastalıklardan yaşamlarını kaybedenlere ilişkin sık sık basına haberler yansımaktadır. Pasaportları iptal edilen ve çalışma olanakları büyük ölçüde daraltılan KHK'lıların diğer ülkelere iltica etmeye çalışırken çocukları ile beraber hayatları kaybettikleri vakalar yaşanmaktadır.⁴⁵

5.9 KHK'LILARIN MÜCADELESİ VE TOPLUMUN DUYARSIZLIĞI

Katılımcıların çoğunluğu KHK'lıların sorunlarına ve maruz kaldıkları hak ihlallerine toplumun çeşitli kesimlerinin duyarlı olmadığını düşünmektedir.

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi KHK mağdurlarına göre iktidar, genel olarak toplum ve basın KHK'lıların yaşadığı hak ihlallerine karşı tamamen duyarlıdır. Siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve meslek örgütleri yetersiz olmakla birlikte görece biraz daha duyarlı bulunmaktadır.

⁴¹ <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/27392>

⁴² <https://www.memurlar.net/haber/676463/khk-ile-ihrac-edilenlere-iki-meslek-yasaklandi.html>

⁴³ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/turkey-report-2021_en

⁴⁴ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_TR.pdf

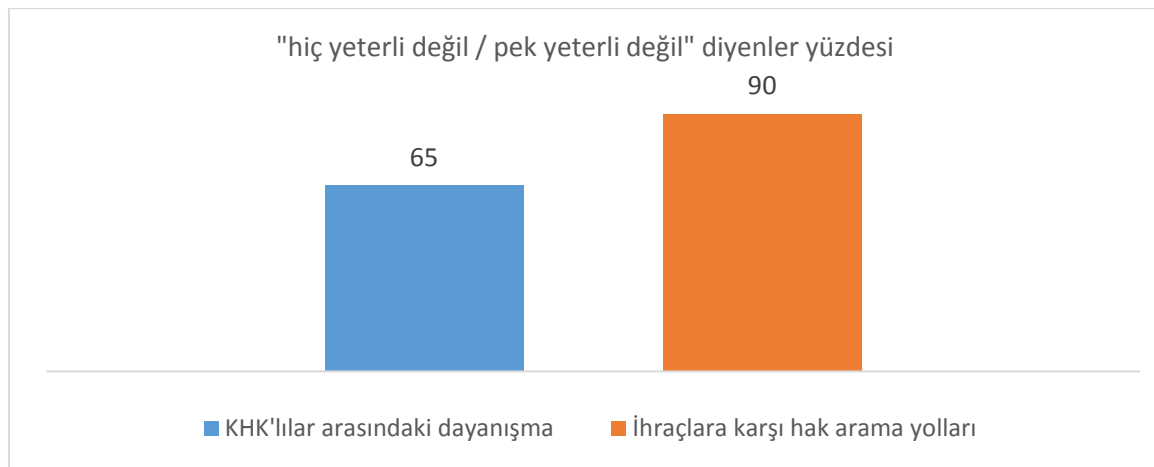
⁴⁵ <https://www.habereguven.com/khkli-100-kisi-intihar-etti-600-kisi-cesitli-nedenlerle-yasamini-kaybetti>

KHK'lılar için neredeyse sosyal medya ve muhalif basın dışında seslerini duyurabilecekleri hiçbir mecra bulunmamaktadır. Sosyal medya ve muhalif basının da kısıtlı bir alan olduğunu düşünürsek, bu durum sivil ölüm gerçeğini daha görünür kılmaktadır.

***“Böyle korkarak da yaşamayız, nereye kadar yaşayacağız. O zaman ne anlamı var yaşamının.”
(44, erkek, mimar)***

“Herhalde şöyle düşünüyorlar, ben mağdur oldum, nerede bu insan hakları savunucuları. Peki siz neredesiniz? Biraz da siz olun insan hakkı savunucusu.” (40, kadın, öğretmen)

Yaptığımız görüşmelerde KHK'lıların kendi mücadelelerini ve birbirleri arasındaki dayanışmayı çok önemstediklerini gözlemledik. Ancak, yukardaki katılımcı ifadelerinde de vurgulandığı gibi mevcut durumda dayanışma ve ihraçlara karşı hak arama yolları yeterli bulunmamaktadır. Aşağıdaki grafik bu konudaki araştırma bulgularını yansıtmaktadır.

Derinlemesine görüşmeler yaptığımız KHK'lılardan bazılarının konuyla ilgili ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

*“İnsanlar korkuyor çünkü sosyal medya paylaşımlarından dolayı gözaltına alınıyorlar, platformda etkin bir arkadaşım yakın zamanda emniyete çağrıldı ifadeye. Direk arkadaşına şu tiwiti neden attınız, Gergerlioğlu hakkında neden twit atıyorsunuz diye bu soruldu. İnsanlar bu yüzden korkuyor. Bulduğumuz ilde çok KHK'lı var ancak %10'u platforma katılmış durumda, bu da iyimser bir tahmin. Korku müteyeyyin kesimde çok fazla var.”
(51, kadın, öğretmen)*

“Benim gözlemlediğim kadarıyla bir kesim var, o kesim içinde mücadele ruhu olan bir kesim, onlar muhalif oldukları için cezalandırılıyorlar. 150 bin kişi ihraç edilmiş, halen de ihraç edilenler var. Bunun sonu yok, bunun içinde 15 bin kişi mücadele ediyor mu, çok az, neden edemiyorlar, bu insanlar yaşadıkları şeyden dolayı korkuyorlar, daha kötüsü ne olabilir? Çok az bir kesim var mücadele eden.”(44, erkek, mimar)

*“İnsanların üzerinde öyle bir psikolojik baskı oluşturuldu ki “benim hakkım yendi, ben haksızlığa uğradım” diye bağırma bağıra söyleyemiyor. Sesiniz biraz çıkıp organize olmaya başladığınızda başınıza iş geliyor. Gelmiyorsa bile geleceğinden korkuyorsunuz. Sadece kamudan 150 bin kişi ve ailelerini de katarsanız yüzbinlerce ifade edilebilecek bir kitleden bahsediyorsunuz. Bunların sesinin çok daha fazla çıkması gerekir. Bazıları sesimi çıkartmayayım hala dönebilirim diyor, bir kısmı da sesimi çıkarırsam başıma bundan daha da kötüsü gelir diyor.”
(48, erkek, bakanlıkta uzman)*

Bugüne kadar siyasi partiler KHK mağduriyetleri konusuna girmekten uzak dururken son aylarda muhalefet partilerinin giderek artan bir ilgisi söz konusudur.

6. SONUÇ VE ÖNERİ

OHAL Komisyonu ve sonrasındaki yargı sürecinin adil ve etkili bir iç hukuk yolu olma durumu bağımsız kaynaklar tarafından genel olarak kabul edilmemektedir. Nitekim Avrupa Parlamentosu da 19 Mayıs 2021 tarihinde kabul ettiği Türkiye Raporu'nda bu durumu ortaya koymaktadır:

*“(Avrupa Parlamentosu) Aralarında öğretmenler, doktorlar, akademisyenler, avukatlar, hakimler ve savcılar da dahil olmak üzere 152.000’den fazla devlet memurunun da bulunduğu birçok kişiyi etkileyen geniş çaplı işten çıkarmalar için **etkili bir hukuk yolunun bulunmamasından** üzüntü duyar. Kamu sektörü ve hatta bir bütün olarak mesleklerinde; bu işten çıkarmaların bir çoğunun, kalıcı bir sosyal ve profesyonel damga da dahil olmak üzere, ilgililer ve aileleri üzerinde yıkıcı etkileri olmaya devam ettiğini vurgular; Olağanüstü Hal Tedbirleri Soruşturma Komisyonu’nun (CoSEM) bağımsız, tarafsız ve etkili olmaması nedeniyle bir iç hukuk yolu olarak etkin işleyişi hakkında güçlü şüpheleri vardır; Bazı kademeli iyileştirmelere rağmen, keyfi pasaport iptallerinin, ilgili kişilerin hareket özgürlüğü üzerinde büyük ve haksız bir kısıtlama olmaya devam ettiğini not eder; Türk makamlarını görevden alınanların savunma haklarına saygı göstermeye ve uluslararası standartlara uygun bir değerlendirme prosedürü sağlamaya çağırır”⁴⁶*

Öte yandan, Avrupa Birliği 19 Ekim 2021 tarihinde yayınladığı Türkiye Raporu'nda, OHAL Komisyonu'na ilişkin kaygıların devam ettiği belirtilerek; başvuruların bireysel anlamda ayrı ayrı değerlendirilmesi, savunma hakkına saygı, inceleme süreçlerinde uluslararası standartlara uyum konularında güçlü endişeler vurgulanmıştır. OHAL Komisyonu önünde sözlü savunma hakkının tanınmaması, temel olarak ihraç dosyası üstünden karar verilmesi gibi hususlar da gözönüne alındığında, OHAL Komisyonu'nun etkili bir iç hukuk yolu olma durumunun sorgulanır hale geldiği belirtilmektedir. Komisyonun aradan geçen uzunca süreye karşın hala başvuruların incelenmesini tamamlamaması, mağdurların yargı mercilerine başvurarak haklarını aramalarını da engellemektedir.⁴⁷

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen 39437/98 nolu ve 24 Ocak 2006 tarihli Osman Murat Ülke⁴⁸ kararında ortaya konulan içtihatlar ışığında, KHK'larla ihraçlar sonucu yaşanan hak ihlallerini daha geniş bir perspektiften özetlemek isteriz:

KHK'lıların maruz kaldığı uygulamaların, cezaların ve ceza tehditlerinin yaşamlarını bir bütün olarak etkilediği ve adeta “sivil bir ölüme” mahkum ettiği; entelektüel kişiliklerini ezmeyi, mağdurları aşağılayan ve alçaltan korku ve tedirginlik hislerinin doğmasına neden olmayı, muhalif duruşlarını ve kararlılıklarını kırmayı amaçladığı gözardı edilmemelidir.

Aileleri ve yakınları ile birlikte milyonlarca kişinin terör suçlaması ile ölüme terkedilmesi büyük bir sosyal travmadır. Bu travma güvenlik soruşturması gibi uygulamaların da çarpan etkisi ile mağdurların çocukları üzerinden büyüyen geleceğe taşınmaktadır. Bu durum genel kamu yararına aykırıdır. Mağdurlara aile bireyleriyle birlikte uygulanan sivil ölüm pratikleri ortadan kaldırılmalıdır. Özellikle iş bulma konusunda yaşanan sorunlara çözümler geliştirilmelidir.

OHAL şartlarında yürütülen ceza soruşturma ve kovuşturmalarında takipsizlik ve beraat kararı alanlar ile aradan geçen bunca zamana karşın haklarında hiçbir adli süreç olmayan KHK'lıların sorunlarının dahi çözülmemiş olması toplum vicdanını rahatsız etmektedir. Yasal veya idari bir düzenleme ile hızlı bir şekilde bu durumda olan kişiler görevlerine iade edilmelidir.

⁴⁶ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_EN.html

⁴⁷ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/turkey-report-2021_en

⁴⁸ <https://kaosgl.org/haber/vicdani-ret-hakki-anayasa-mahkemesinde>

Darbe teşebbüsünün üstünden geçen 6 yılı aşkın sürede gerekli tedbirlerin alınmış olması da göz önüne alınarak, TBMM öncülüğünde toplumsal bir mutabakat çerçevesinde gerekli onarıcı çalışmalar yapılmalıdır. Gerek darbe girişimine giden süreçte yaşananlar, gerek sonrasında ortaya çıkan sorunlar, dünyanın farklı ülkelerinde örnekleri görülen “Hakikat Komisyonu” kurulması yöntemi ile incelenmelidir. Bu süreçlerle ilgili toplum şeffaf bir şekilde aydınlatılmalı, tüm tarafların özeleştirici yapacakları parlamenter süreçler işletilmelidir. Sonrasında ise benzer sorunların tekrar yaşanmasını önlemek üzere yasal, kurumsal ve uygulamaya dönük demokratik toplum düzenini güçlendirici adımlar atılmalıdır. Bu çerçevede TBMM’deki bütün siyasi partileri gerekli girişimleri başlatmaya davet ediyoruz.

KHK’lılar ile ilgili yargılamaların evrensel insan hakları hukuku ile anayasal ve yasal çerçeveye uygun bir şekilde adaletle yürütülmesi gerekmektedir. Kararlar yeterli delile dayanmalı ve gerekçeli olmalıdır. Davalar mağduriyetleri artıracak şekilde uzamamalıdır.

Milyonlarca yurttaşı ilgilendiren bu sorunun etraflı şekilde tartışılabilmesi ve çözüm önerilerinin özgürce geliştirilmesine olanak sağlanmalıdır. Bu tartışmalarda basın ve sivil toplum kuruluşlarının etkin rol oynaması sağlıklı ve sürdürülebilir çözümler bulunmasını sağlayacaktır.

Ağır bir ekonomik ve sosyal yıkım ile karşılaşan mağdurların zararları tazmin edilmelidir. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin Olağanüstü Hal Uygulamalarına ilişkin 4. Maddesine ile ilgili 29 Nolu BM Genel Yorum Belgesi’nde mağdurlara etkili bir tazmin hakkının sağlanmasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁹

15 Temmuz darbe girişimine doğrudan karışan küçük bir grup dışındakilerin suç niteliğinde eyleminin olmamasına karşın, karşı karşıya kaldıkları sonuçlar bakımından, suç ve cezanın orantılılığı ilkesinin de ihlal edilmiş olduğu ve bunun demokratik bir toplumdaki ceza rejimi ile bağdaşmayacağı gözönüne alındığında AİHS’in 3. Maddesinde düzenlenen “**Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tâbi tutulamaz.**” hükmünün de ihlal edildiği açıktır.

KHK’lılar adalet istemektedirler, işlerini, hayatlarını geri istemektedirler. Gerçekleştirdiğimiz bu kapsamlı araştırma sonucunda, OHAL Komisyonu’nun lağvedilmesinin, komisyonun adaletsiz kararlarının iptal edilmesinin, darbeye doğrudan karışmamış KHK’lıların haklarını ve tazminatlarını alarak görevlerine iade edilmesinin en adaletli çözüm yolu olacağını düşünmekteyiz. Bunun kadar önemli olan KHK’lıların itibarlarının iade edilmesi ve resmi olarak özür dilenmesidir. Yargılaması devam edenler, hakkında soruşturma açılmış ya da açılacak olanlar masumiyet karinesinden yararlanabilmeli; bağımsız, tarafsız mahkemelerce adil yargılanma, kendilerini savunma, bilgi alma ve makul bir sürede yargılanma haklarını kullanabilmelidirler.

---

⁴⁹ <https://digitallibrary.un.org/record/451555>